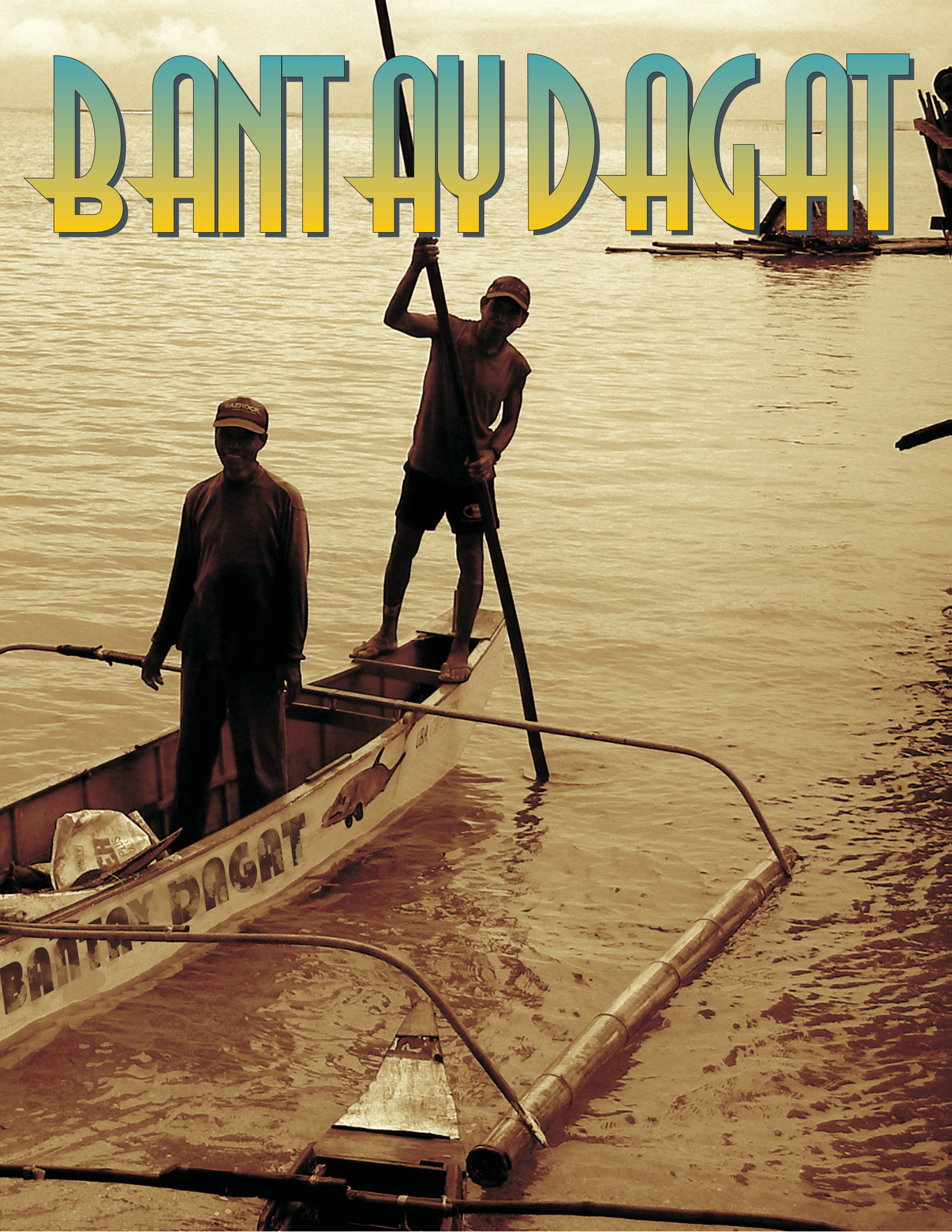

BANTAY DAGAT

BANTAY DAGAT

Cebu City, Philippines
2010

Across the Philippines, the nitty-gritty work to reverse decades of destruction and indiscriminate extraction of marine resources is fueled by local sea guardians who have made marine conservation their personal advocacy. Based on true stories from six fishing communities assisted by the Fisheries Improved for Sustainable Harvest (FISH) Project, BANTAY DAGAT tells about the struggles and triumphs of these homegrown champions as they stand up for their chosen cause. The stories are told in both words and pictures and feature the main protagonists playing themselves, along with other community members portraying various roles. While true to the essence of each story, this book is not an exact retelling of events as they happened.

The FISH Project is a 7-year (2003-2010) technical assistance project of the United States Agency for International Development and the Department of Agriculture-Bureau of Fisheries and Aquatic Resources aimed at building capacity, improving policies, and developing an informed constituency for fisheries management in the Philippines.

To all those who shared their stories and all the others who participated in the photo shoots for this publication, our heartfelt thanks. We dedicate this to you and all the everyday heroes working for the recovery and sustainability of Philippine marine resources.

Kalihokan nga Angay Dapigan. 1

Julficar Ladjahali, as himself
Maimona Ladjahali, as herself
Nur Harun, as himself
Lagasan, Bongao, Tawi-Tawi residents,
playing various roles

Maayong Katuyoan. 14

Ruel Ramirez, as himself
Aniceta 'Anning' Gulayan, as herself
Talibon, Bohol residents, playing various
roles

Usa ka Gasa sa Kinabuhi. 21

Rico Cruz, as himself
Lilibeth Cruz (Rico's wife), as herself
Bantigue Island, Carlos P. Garcia, Bohol
residents, playing various roles

Malig-ong Baruganan. 32

Leonilo Vaz, as himself
Buena Vista, Tandag, Surigao del Sur residents,
playing various roles

Kababayenhan: Tigpangulo sa Pagpalambo. 42

Village chairman Arnulfa Duenas & other
women of Uba, as themselves
Menilo 'Butch' Ravina, as himself
Men of Uba, Cortes, Surigao del Sur, playing
various roles

Kinaugalingong Pagbarug. 52

Ma. Lourdes Alvarez & family, as themselves
Village chairman Yuri Palanca, as himself
Bintuan, Coron, Palawan residents, playing
various roles

Santwaryong Dagat. 60

Citation: FISH Project (Fisheries Improved for Sustainable Harvest Project). 2010. Bantay Dagat. Fisheries Improved for Sustainable Harvest (FISH) Project of the Department of Agriculture-Bureau of Fisheries and Aquatic Resources. Cebu City, Philippines. 61 p.

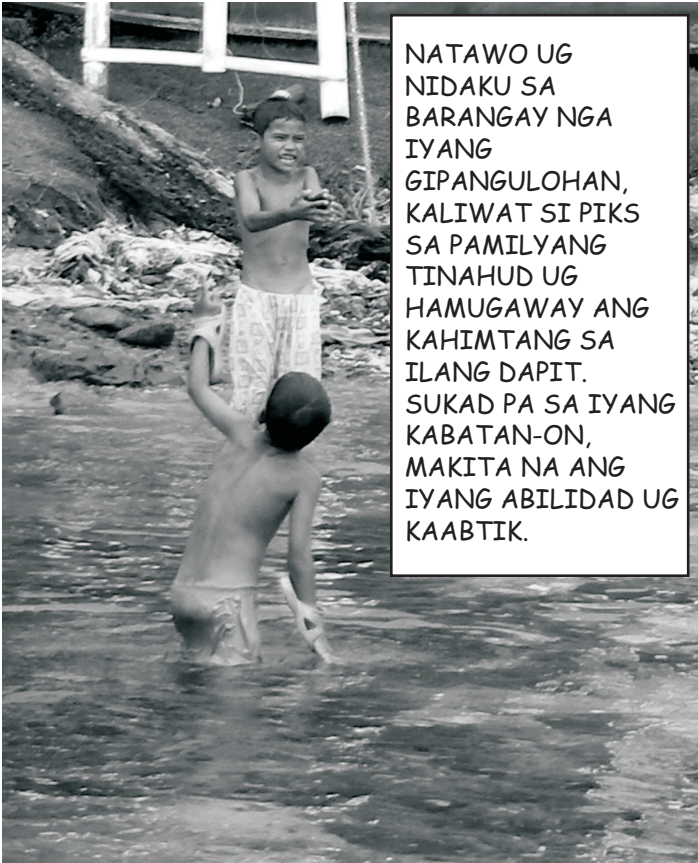
Story, photography & direction, photo effects & layout by Asuncion E. Sia
Additional photos: FISH Project files

This publication was made possible through support provided by the United States Agency for International Development (USAID) under the terms and conditions of Contract No. AID-492-C-00-03-00022-00. This publication may be reproduced or quoted in other publications as long as proper reference is made to the source. The authors' views expressed in this publication do not necessarily reflect the views of the United States Agency for International Development or the United States Government.

kalihokan nga ANGAY DAPIGAN

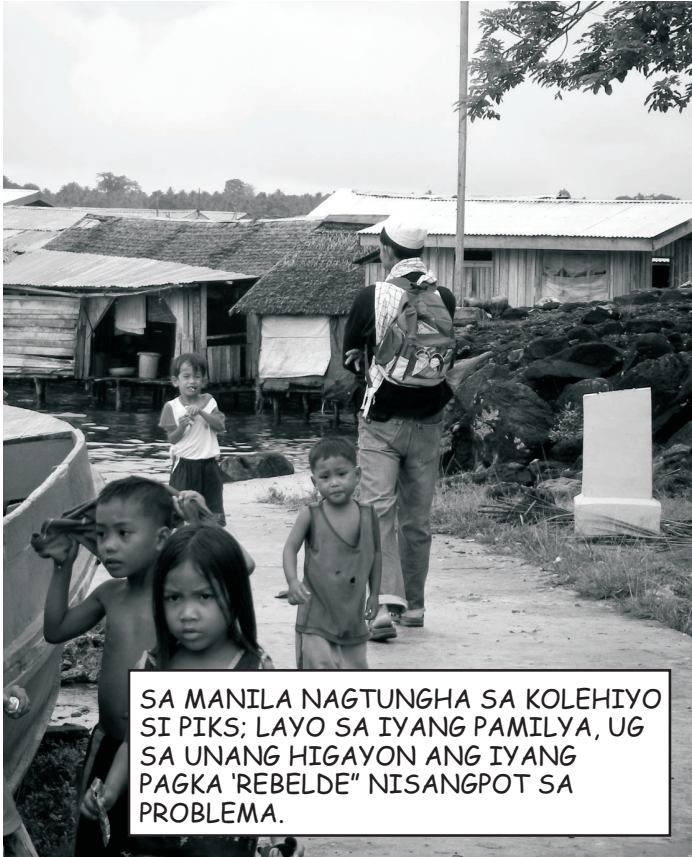
JULFICAR 'Piks' LADJAHALI.
BARANGAY KAPITAN, LAGASAN,
BONGAO, TAWI-TAWI

NATAWO UG NIDAKU SA BARANGAY NGA IYANG GIPANGULOHAN, KALIWAT SI PIKS SA PAMILYANG TINAHUD UG HAMUGAWAY ANG KAHIMTANG SA ILANG DAPIT. SUKAD PA SA IYANG KABATAN-ON, MAKITA NA ANG IYANG ABILIDAD UG KAABTIK.

"GOBERNADOR" ANG TAWAG SA IYANG MGA KAUBAN SA ESKWELAHAN; UG ALANG SA IYANG MGA MAGTUTUDLO, USA SIYA KA "REBELDENG ESTUDYANTE", KAY HILIG MANGATARUNGAN UG MAKIGLANTUGI SA MGA ISYU NGA IYANG GIDAPIGAN.

SA MANILA NAGTUNGHA SA KOLEHIYO SI PIKS; LAYO SA IYANG PAMILYA, UG SA UNANG HIGAYON ANG IYANG PAGKA 'REBELDE" NISANGPOT SA PROBLEMA.

NADANI SIYA SA DROGA. GIPASAGDAN ANG PAGTOON UG GIWALDAS ANG KWARTANG PANG-MATRIKULA.

PAGKAHIBAWO NIINING IYANG KAHIMTANG, GIPAPAWLI DAYON SI PIKS SA IYANG MGA GINIKANAN.

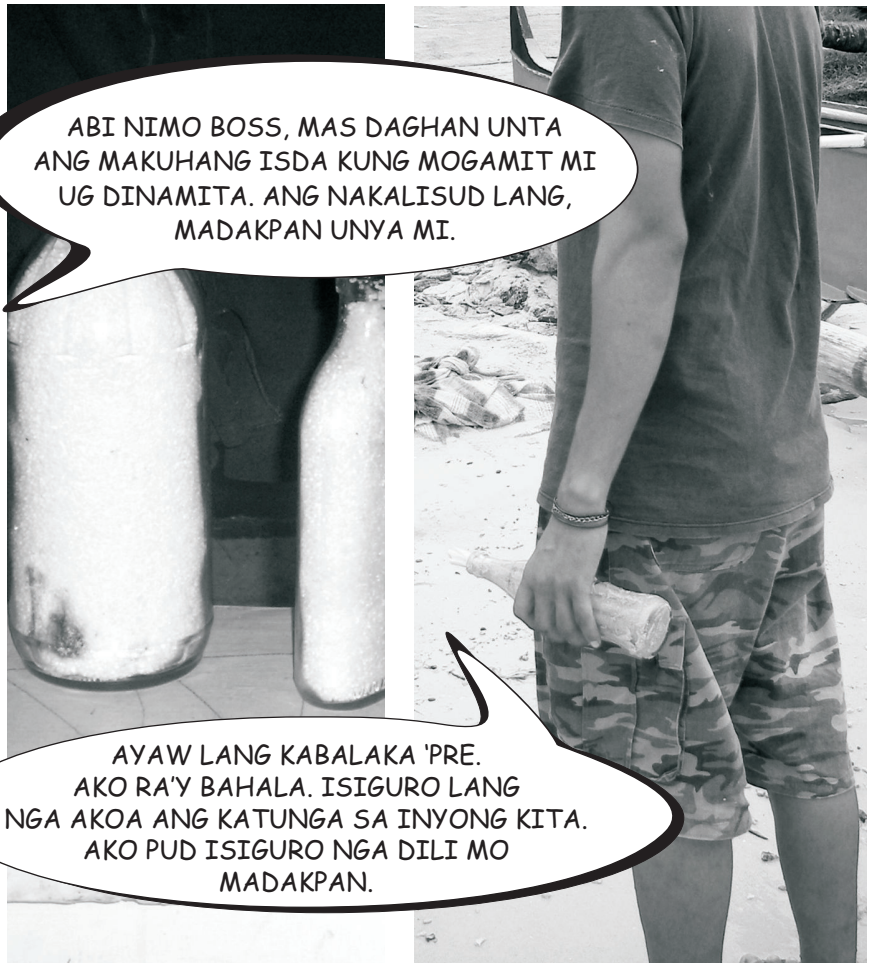
SUPAK MAN SA IYANG KABUBUT-ON, WALA SIYA'Y NAHIMO KUNDI TUMANON ANG ILANG MANDO.

... UG SA WALA'Y PAGDUGAY, NAHIMO NA USAB SIYANG LIDER-LIDER SA IYANG MGA KABARKADA.

UG KAY LUNANG NAMAN SA BISYO, NI-APIL SIYA SA MGA ILEGAL NGA KALIHOKAN ARON MAKAKWARTA.

ABI NIMO BOSS, MAS DAGHAN UNTA ANG MAKUHANG ISDA KUNG MOGAMIT MI UG DINAMITA. ANG NAKALISUD LANG, MADAKPAN UNYA MI.

AYAW LANG KABALAKA 'PRE. AKO RA'Y BAHALA. ISIGURO LANG NGA AKOA ANG KATUNGA SA INYONG KITA. AKO PUD ISIGURO NGA DILI MO MADAKPAN.

ANAK, HUSTO NA. UNDAANG NA SA PAGDROGA. KAHIBAWO BAYA KA UNSA KAPELIGROSO KINI SA IMONG PANGLAWAS.

OK RA BAYA KO MA. APAN, AKONG TUMANON ANG IMONG GUSTO.

MO-UBAN KA NAKO NGADTO SA ZAMBOANGA. ADUNAY DOKTOR NGA MAKATABANG KANIMO.

MALAMPUSON NGA NATAKTAK NI PIKS ANG IMPLUENSIYA SA DROGA.

UG SA PIPILA KA TUIG, NILANSAR SIYA ISIP KAPITAN SA ILANG BARANGAY.

UG NIDAOG SIYA.

SAMTANG SA TUPAD NGA BARANGAY.

UYON KAMI NGA MAGTUKOD UG MARINE SANCTUARY DINHI SA BARANGAY PABABAG KAY DAKONG BENEPISYO ANG MAHATAG NIANA KANAMO. APAN KINAHANGLAN NGA APIL ANG BARANGAY LAGASAN. MAGLISUD KAMI SA PAGDUMALA SA MARINE SANCTUARY KUNG DILI KAUBAN SI PIKS.

SIGE, AMONG ESTORYAHAN SI PIKS. AYAW KABALAKA. KAMI NGA TAGA USAID-BFAR FISH PROJECT ANDAM MOTABANG UG MOGIYA KANINYO UG SA MUNISIPYO SA PAGTUKOD SA INYONG MARINE SANCTUARY.

AKO SI NUR HARUN. MANAGER SA USAID-BFAR FISH PROJECT DINHI SA TAWI-TAWI. GITABANGAN NAMO ANG LOKAL NGA KAGAMHANAN SA PAG-ATIMAN SA MGA PANGISDAAN DINHI. KUMUSTA MAN ANG PAGPANAGAT DINHI, CHAIRMAN?

HINAY NA GYUD. DILI PAREHAS SA MGA NIAGING TUIG.

MAAYO UNTA NGA ADUNA KAMO'Y MARINE SANCTUARY DINHI. MAKATABANG KAMI KANINYO SA PAGTUKOD NIINI.

A, OO. AKO NA BITAW NADUNGGAN KANANG PLANO SA PABABAG. MAAYO UNTA NGA INYO KAMING PASABTON KABAHAHIN NIANANG MARINE SANCTUARY.

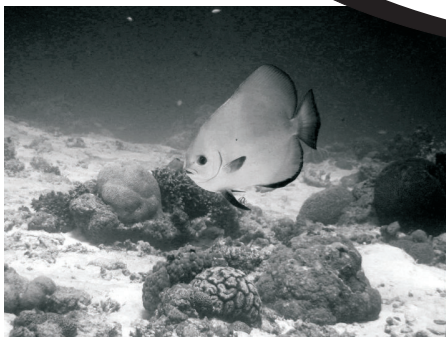
MAAYO HINUON. KUNG GUSTO NINYO, MOADTO KITA SA NAGKALAIN- LAIN NGA MGA SANCTUARY SA UBANG LUGAR ARON MASABTAN NINYO PAG-AYO KUNG UNSA KINING MARINE SANCTUARY UG UNSAON KINI PAGTUKOD DINHI.

SA TABANG SA FISH PROJECT, GISUROY NILA NI PIKS UG UBAN NGA MGA OPISYALES SA MUNISIPYO SA BONGAO ANG PIPILA KA MALAMPUSON NGA MARINE SANCTUARY SA BOHOL, CEBU UG NEGROS ORIENTAL.

ANG MARINE SANCTUARY MAO'Y USA KA PINILING LUGAR SA DAGAT KUNG DIIN HIGPIT NGA GUIDILI ANG PAGPANGISDA UG UBAN PANG MGA KALIHOKAN SA TAWO ARON ANG MGA ISDA WALAY TUGAW NGA MANGITLOG, MODAGKU UG MOSANAY.

DAGHAN NA UG MGA MARINE SANCTUARY DINHI SA PILIPINAS NGA GIDUMALA SA MGA MANGINGISDA. SILA MISMO ANG NAGSULTI NGA ANG BENEPISYONG ILANG NAKUHA GIKAN SA SANCTUARY MAO ANG GITAWAG NGA SPILL-OVER EFFECT NIINI. BUOT IPASABOT, KUNG DAGHAN NA GANI ANG MGA ISDA SA SULOD SA SANTWARYO, MOGAWAS KINI SILA NGADTO SA MGA LUGAR DIIN GITUGOT ANG PAGPANGISDA.

ILANG GIBALITA NGA GUMIKAN SA ILANG MAAYONG PAGDUMALA, SA PIPILA KA TUIG LAMANG, MIDAGHAN NA ANG ILANG KUHANG ISDA.

SA IYANG PAGBALIK.

UNSA MAY ATONG MAHIMO DINHI? MAKAHIMO KAHA TA ANI DINHI?

MAAYO KAAYO ANG AMONG BYAHE. DAGHAN KAAYO MI UG NAKAT-UNAN, LABI NA KUNG UNSA ANG RESPONSABILIDAD SA LUMULOPYO O KOMUNIDAD SA PAG-ATIMAN SA KADAGATAN.

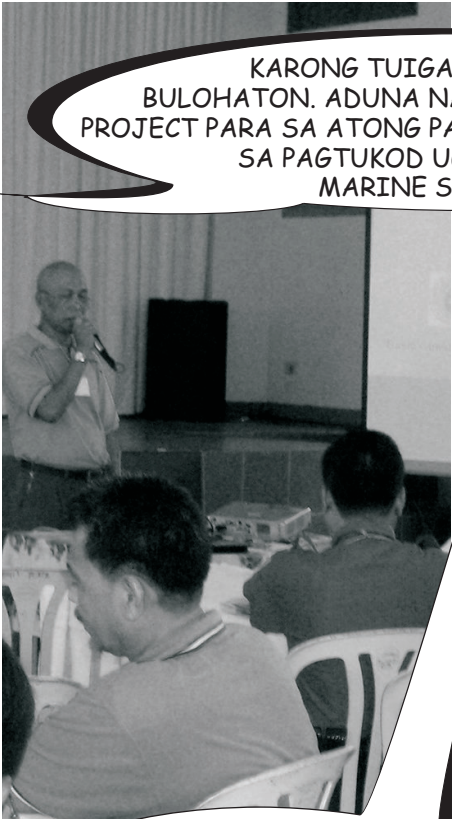
OO UY. NGANONG DILI GUD. UNA SA TANAN, KINAHANGLAN ATONG TUMANON ANG MGA BALAOB KABAHIN SA ATONG PANGISDAAN ARON MASUGPO KINING ILEGAL NGA PANAGAT. UNYA, MAAYO GYUD NGA MAGTUKOD KITA UG MARINE SANCTUARY.

UNSA NAMAN LANG ANG MGA TAWO PIKS? ASA MAN SILA MANAGAT UG MOKUHA SA ILANG MAKAON? KARON GANI, NAGREKLAMO NA SILA NGA GAMAY NA LANG ANG ILANG KUHA UG KITA GIKAN SA PAGPANGISDA. MAGBAGOLBOL GYUD NA SILA UG SAMOT KUNG SIRHAN ANG USA KA LUGAR NGA ILANG PANGISDAAN!

SA SINUGDANAN MAN LANG NA SILA MAGREKLAMO BA. PARA NI SA ILANG KAAYOHAN UG KAAYOHAN SAB SA TANAN. KAY KUNG DILI KITA MOLIHOK KARON, UG PASAGDAN LANG NATO ANG PAGKAGUBA SA KADAGATAN, MAWAD-AN KITA DILI LAMANG SA PAGKAON UG PANGINABUHI KARON, KUN DILI HANGTUD SA UGMA. MAS LUOY UG KAWAD- ON NA HINUON ANG DANGPAN NATONG TANAN.

KARONG TUIGA, DAGHAN TA UG BULOHATON. ADUNA NA'Y GI-ANDAM ANG FISH PROJECT PARA SA ATONG PAGBANSAY-BANSAY KABAHIN SA PAGTUKOD UG PAGDUMALA SA MARINE SANCTUARY.

UNA, KINAHANGLAN ATONG MAKUHA ANG SUPORTA SA SANGGUNIANG BAYAN ARON ADUNA'Y ORDINANSANG UG LEGAL ANG SANTWARYO UG ANG ATONG MGA KALIHOKAN.

UNYA, ATONG IPAHIMUTANG ANG MGA BOYA NGA MAGSILBING MARKA SA MGA UTLANAN SA SANTWARYO.

MAGTUKOD USAB KITA UG GUARDHOUSE.

ATONG IPALIG-ON ANG ATONG PAGKA FISH WARDEN O BANTAY SANTWARYO UG TUN-AN NATO ANG MGA LAGDA UG BALAOD KABAHIN SA KADAGATAN UG MGA POLISIYA SA SANTWARYO.

BAG-O PA KANATONG TANAN KINING MGA KALIHOKAN SA PAGPANALIPUD UG PAGDUMALA SA MARINE SANCTUARY. DAGHAN USAB NGA MGA HAGIT ANG ATONG MAATUBANG. APAN NAGTUO AKO NGA ATO RA KANING MATUN-AN SA HINGPIT.

NAKUHA NA NINYO
ANG INYONG MGA
PAPELES ISIP MGA
BANTAY SANCTUARY,
CHAIRMAN?

OO, SIR NUR. DAGHANG
SALAMAT. MO PATROLYA NA
GANI MI KARON.

SALAMAT KAAYO SA
PAGPAHULAM NIINING IMONG
PUMPBOAT, MANOY. MAHIMO BA'NG
GAMITON NI NAMO PAG USAB
SAMTANG WALA PA ANG AMONG
PATROL BOAT?

OK RA CHAIRMAN. WAY
PROBLEMA. PARA GUD NI SA
KAAYUHAN NATONG TANAN. MAAYO
NGA ATONG MAPAHIBAWO ANG
KATAWHAN NGA DILI NA GYUD
ITUGOT ANG MGA ILEGAL NGA
PANAGAT DINHI.

UNSA MA'Y
GUBOT DINHI
'NOY?

AMO SIYANG
NADAKPAN SULOD
SA SANTWARYO,
CHAIRMAN.

NAUNSA NAMAN NI!
BATA PA GUD KONG
NANAGAT NA DINHI! KINSA
GUD MO NGA MODILI
KANAKO PAGSULOD
ANANG LUGARA?

ADUNA KITA'Y BALAO
NGA NAGDILI SA PAGSULOD SA
SANCTUARY. KAHIBAWO KO NGA
KAHIBAWO KA NIANA. KAHIBAWO PUD
KO NGA KAHIBAWO KA NGA
KATUNGDANAN NAMO ANG
PAGPATUMAN SA BALAO.

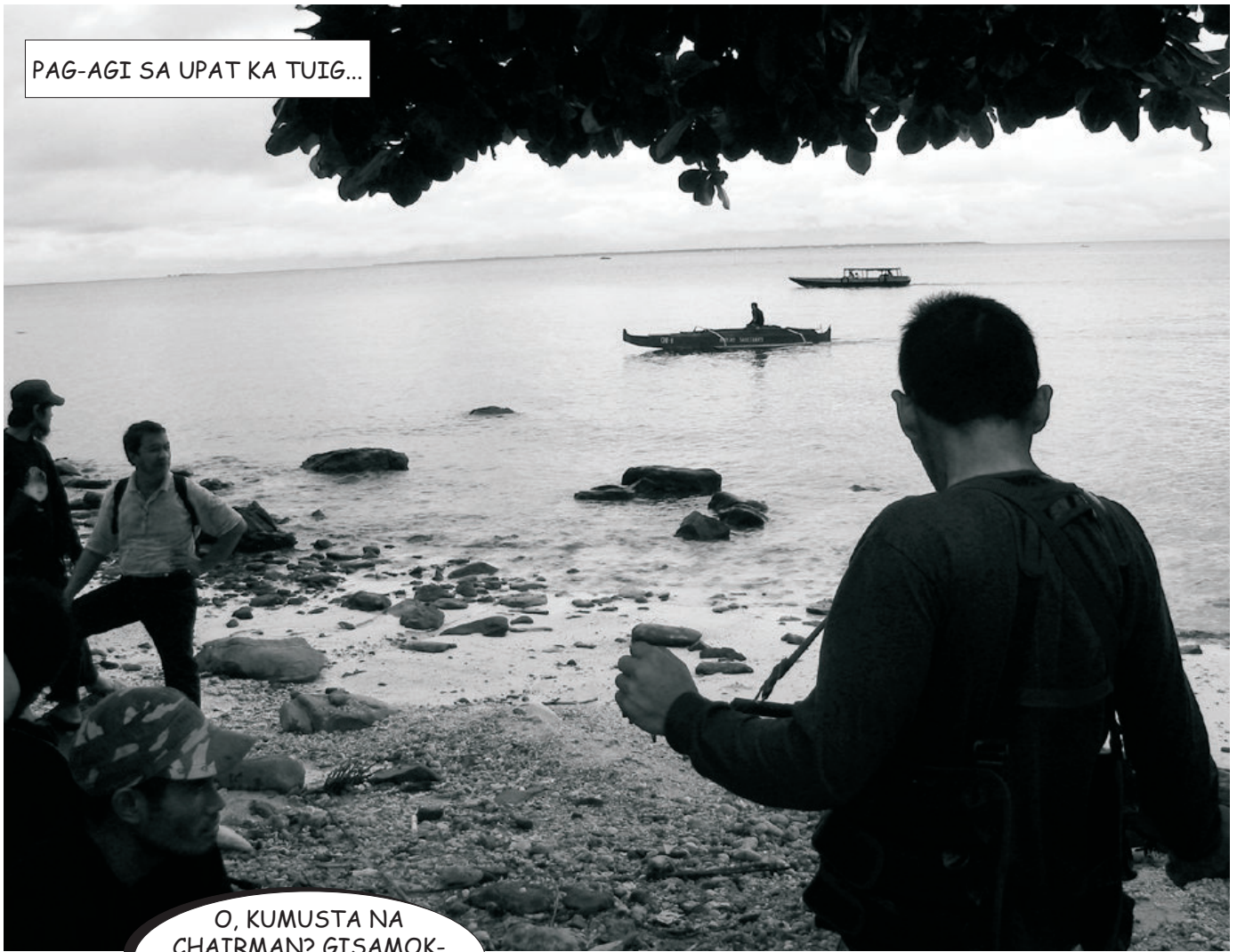
CHAIRMAN, KAHIBAWO KO
UNSA ANG GISULTI SA BALAO. ANG
WALA NAKU HISABTI NGANONG ANAA
KANANG BALAO RA NGA PASTILAN
KALISUD SA ATONG PANGINABUHI
KARON. PATYON MI NIMO
SA GUTOM?

DILI NA LANG KITA MAGLALIS BAHIN NIANA
KARON. WALA'Y MAHITABO SA ATONG PAGLANTUGI
BISAN UNSA PA'Y AKONG ISULTI. APAN MOABOT RA
ANG PANAHON NGA MAKASABOT KA NGANONG AMONG
GIHIMO KINI. DAWATON KA NAMO DINHI SA WA'Y
PAGDUHADUHA KUNG ANDAM KA NANG MOTAHUD SA
BALAO. SA PAGKAKARON NGA DILI PA, AYAW NA
LANG USA PAGBALIK UG PAGSULOD DINHI.

MAGSINABTANAY KITA
MGA HIGALA.
MAGLAMANO TA.

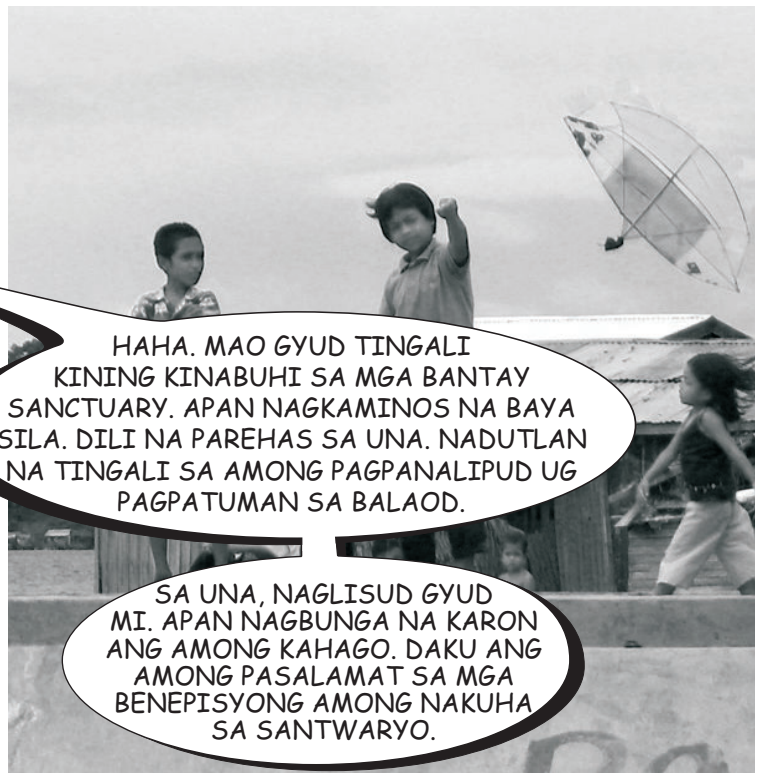
PAG-AGI SA UPAT KA TUIG...

O, KUMUSTA NA CHAIRMAN? GISAMOK-SAMOK PA BA MO SA MGA ILEGALISTA?

HAHA. MAO GYUD TINGALI KINING KINABUHI SA MGA BANTAY SANCTUARY. APAN NAGKAMINOS NA BAYA SILA. DILI NA PAREHAS SA UNA. NADUTLAN NA TINGALI SA AMONG PAGPANALIPUD UG PAGPATUMAN SA BALAOD.

SA UNA, NAGLISUD GYUD MI. APAN NAGBUNGA NA KARON ANG AMONG KAHAGO. DAKU ANG AMONG PASALAMAT SA MGA BENEPISYONG AMONG NAKUHA SA SANTWARYO.

NAKAPAHIMULUS NA ANG KATAWHAN SA ATONG PAGPANALIPOD. AMO KINING IPADAYON UG BUHATON NAMO KUTOB SA AMONG MAHIMO ANG MALAHUTAYON NGA PAG-AMUMA SA ATONG KADAGATAN.

UG PARA KANAKO, AKONG NAKAPLAGAN ANG KALIHOKAN O KAWSA NGA ANGAY NAKONG DAPIGAN. KUNG MAKIT-AN LANG KO KARON SA AKONG MGA MAGTUTUDLO, IKAPASIGARBO NA GYUD KO NILA.

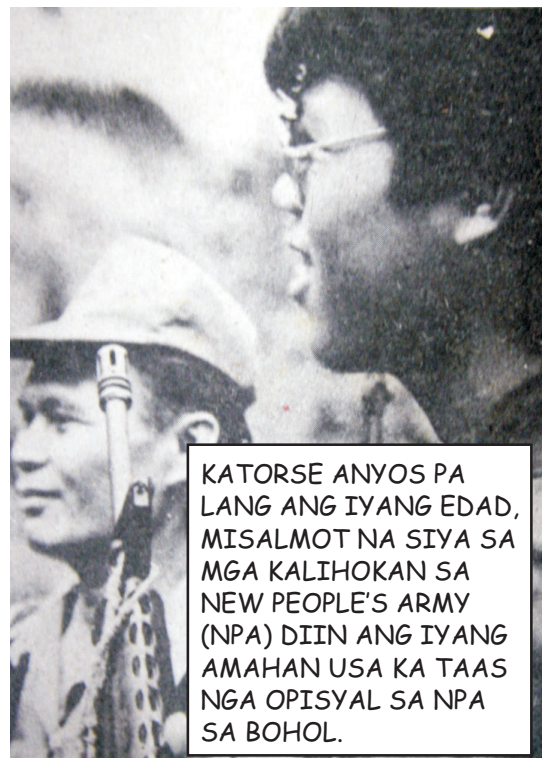

TAPOS

MAAYONG KATUYOAN

RUEL RAMIREZ.
KANHING LAW ENFORCEMENT
OFFICER, TALIBON, BOHOL

SA EDAD NGA 19 ANYOS, NADAKUP SIYA SA MGA MILITAR, NAPRISO, UG SA PAGLABAY SA UPAT KA TUIG, NAHATAGAN UG AMNESTIYA SA GOBIYERNO. PAGKAGAWAS SA PRISOHAN, NANGINABUHI SI RUEL ISIP USA KA ORDINARYO UG MALINAWON NGA LUMOLUPYO.

MGA KAUBAN, UNYANG GABI-I ANG ATONG UNANG HIGAYON SA PAGPATROL. ADUNA BA KAMO'Y MGA PANGUTANA?

NIADTONG 2004, SA EDAD NGA 34 ANYOS, UG NAGTRABAHO ISIP SECURITY AIDE SA BAG-ONG MAYOR SA TALIBON, BOHOL, GITAWAG NA USAB SI RUEL SA USA KA KALIHOKAN.

NABALAKA AKO SA MGA ILEGAL NGA PANAGAT DINHI SA ATONG LUNGSOD. BUOT NAKO KINI SANTA-ON, APAN DILI KO SIGURADO SA SUPORTA SA MGA EMPLEYADO SA MUNISIPYO KABAHIN NIINI.

MAGTUKOD AKO UG USA KA ESPESYAL NGA TASK FORCE NGA MAG-PATROL SA ATONG KADAGATAN UG GUSTO NAKO NGA IKAW ANG MANGULO NIINI. IKAW NA USAB ANG MOPILI SA MGA TAWONG KASALIGAN NGA MAHIMO NIMONG KAUBAN. IMPORTANTE KAAYO KINI NGA KALIHOKAN.

OO, MAYOR. MAKASALIG KA NAKO.

OO, SIR. SALAMAT KAAYO SA PAGPASALMOT NIMO KANAKO SA GRUPO. APAN NAHIBULONG LANG KO. USA RA AKO NGA TRABAHANTE DINHI SA MERKADO. NGANONG KAMI MAN ANG IMONG GIPILI?

TUNGOD KAY KAHIBAWO AKO NGA MAKASALIG KO KANINYO. BAG-O PA SI MAYOR SA IYANG PWESTO UG BAG-O USAB KANAKO KINING TRABAHO. ANG IMPORTANTE, GITUGYAN KINI UG GISALIGAN KITA NI MAYOR. TUMANON NATO KINI KUTOB SA ATONG MAHIMO.

MILABAY ANG PIPILA KA BUWAN...

AKO SI ANNING GULAYAN SA
USAID-BFAR FISH PROJECT.
IKAW KUNO SI RUEL ANG
LEADER SA SEA PATROL DINHI.

MAAYO UNTA NGA MOAPIL KA
UG ANG IMONG MGA TAWO SA
AMONG MGA PAGBANSAY-
BANSAY SA COASTAL RESOURCE
MANAGEMENT.

MAAYO UNTA KUNG ITUGOT NI MAYOR.
KINAHANGLAN GYUD MI UG MGA TRAINING.
NAGLISUD BAYA MI SA AMONG TRABAHO
NIINING NIAGING BULAN. DAKU KAAYONG
TABANG KANAMO KUNG MAKA-APIL MI.

SIGURADO KO NGA
TUGOTAN MO NI MAYOR.
SUPORTADO KAAYO SIYA SA
PROGRAMA.

MAPUSLAN GYUD NINYO KINI.

TULO KA TUIG ANG MILABAY...

AKONG PAHALIPAY KANINYONG TANAN. BASE SA AKONG NAKUHANG BALITA GIKAN SA ATONG MGA KAIGSUONAN SA MGA BARANGAY, MALAMPUSON ANG ATONG KAMPANYA BATOK SA ILEGAL NGA PANAGAT DINHI SA ATONG LUNGSOD. MAAYO UNTA KUNG MADUNGGAN USAB NAKU ANG INYONG PANGHUNAHUNA KABAHIN NIINI.

SA TAN-AW NAKO, DAGHAN UG MASULTI SI RUEL. RUEL?

SALAMAT. UNA SA TANAN, NALIPAY AKONG NAHIBAWO NGA ANG MGA MANGINGISDA MISMO ANG NI-MATUUD NGA MAAYO KAAYO ANG SANGPUTANAN SA AMONG KAHAGO.

RESULTA KINI SA HINIUSANG PAGTAMBAYAYONG SA MGA MIYEMBRO SA GRUPO. DILI KAMI RA ANG NAGHAGO NIINI. APIL PUD ANG MAYOR, ANG ATONG MGA KAUBAN SA COASTAL RESOURCE MANAGEMENT OFFICE, UG SA USAID-BFAR FISH PROJECT.

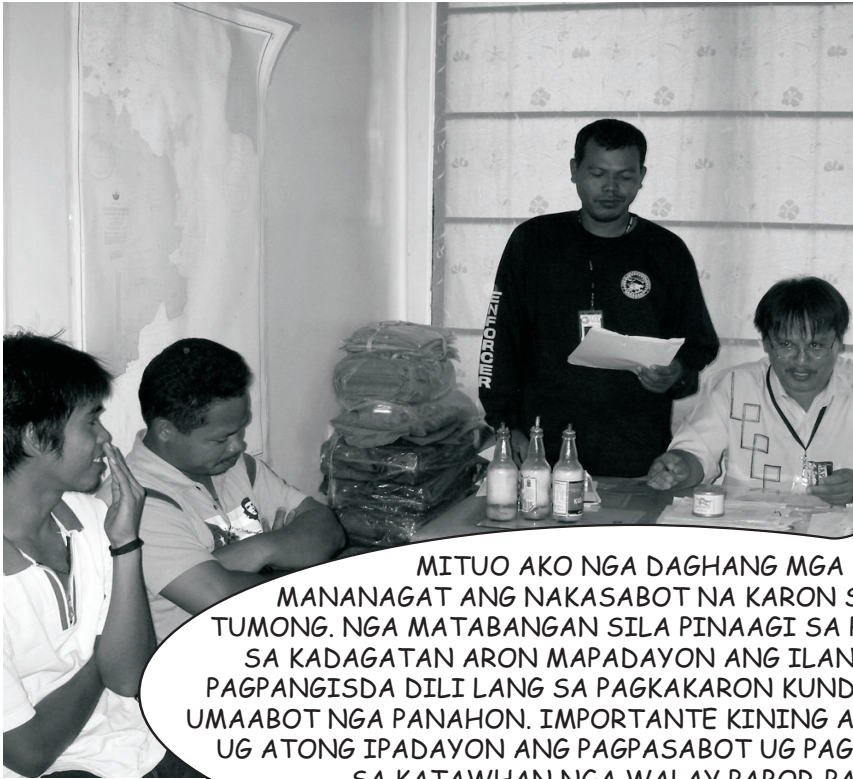
TINGALI, PARE-PAREHO LANG
ANG ATONG NAAGI-AN. SA UNA,
NIADTONG GITUGYAN KINI NGA
RESPONSIBILIDAD NI MAYOR KANAKO, ANG
AKONG PANAN-AW, TRABAHO RA NI,
GITAHASAN KO NI MAYOR NIINI,
UG ISIP USA KA MAAYONG SUNDALO,
NITUMAN RA PUD KO.

APAN AKONG NAESTORYA ANG
USA KA MANANAGAT NGA NAGLUHA SA
KASUBO TUNGOD SA PAGKAGUBA SA IYANG
BUBO NGA GIDAM-AGAN SA HULBOT-HULBOT.
INUTANG RA BA NIYA KINI, UG WALA
PA MABAYRI.

DAGHAN AKONG NAHIMAMAT
NGA MGA GAGMAYNG MANANAGAT
NGA SUSAMA ANG KAHIMTANG.
NATANDOG AKO SA ILANG KAGU-OL
UG PAG-KAWALA NA'Y PAGLAUM.

MAO NGA NAKAAMGO
AKO NGA DILI DIAY
ORDINARYONG TRABAHO
KINING ATONG GIBUHAT. USA
KINI KA KRUSADA ALANG SA
PAGKAMAKIANGAYON SA
ATONG ISIGKATAWO.

MITUO AKO NGA DAGHANG MGA
MANANAGAT ANG NAKASABOT NA KARON SA ATONG
TUMONG. NGA MATABANGAN SILA PINAAGI SA PAGPANALIPUD
SA KADAGATAN ARON MAPADAYON ANG ILANG MAAYONG
PAGPANGISDA DILI LANG SA PAGKAKARON KUNDI HANGTUD SA
UMAABOT NGA PANAHON. IMPORTANTE KINING ATONG TRABAHO,
UG ATONG IPADAYON ANG PAGPASABOT UG PAGPAHINUMDOM
SA KATAWHAN NGA WALAY PABOR-PABOR
ANG ATONG PAGPANALIPUD SA KADAGATAN.

AKONG NAKAT-UNAN SA PIPILA KA TUIG
NAKONG PAGESALMOT SA MGA TINAGO'NG KALIHUKAN,
ANG KAMAHINUNG DANON SA PAGESAKRIPISYO ALANG SA
KAAYOHAN SA KADAGHANAN. APAN, SUKAD MASUKAD,
KARON PA AKO NAKABATI UG TINUUD NGA KATUMANAN,
NGA GUMIKAN NIINING ATONG TRABAHO,
DAKU ANG AKONG NATABANG SA
AKONG ISIGKATAWO."

TAPOS

USA KA GASA SA KINABUHI

RICO CRUZ.

FISH WARDEN, BANTIGUE ISLAND,
CARLOS P GARCIA, BOHOL

AYAW GYUD MO PANIRO
SAMA KANAKO MGA ANAK.
KUYAW KAAYO KINI NGA
PANGITA. GIHIMO KO LANG
KINI KAY MAO RA'Y AKONG
NAHIBAW-AN NGA
PANGINABUHIAN.

USA SI RICO SA 18
KA ANAK SA USA
KA DINAMITERO
NGA WALA
MAGKULANG
PAGPASABOT SA
IYANG PAMILYA
UNSA
KAPELIGROSO ANG
IYANG PANGITA.

PIPILA KA TUIG NGA MITUMAN SI RICO SA TAMBAG SA IYANG AMAHAN. HANGTUD USA KA ADLAW...

AKONG BAYRAN ANG IMONG KUHANG ISDA UG LIMA KA LIBO. GAMIT MO UG DINAMITA ARON MAS DAGHAN ANG INYONG KUHA. AKO ANG MO-SUPPLY.

SIGE. UNYA RICO, APIL NA!

AMBOT UY. WALA PA KO KAGAMIT UG DINAMITA. MAORA'G DILI KO MAKAHIMO ANA.

AY SUS, KASAYON RA ANA GAMITON. TUDLUAN KA NAMO.

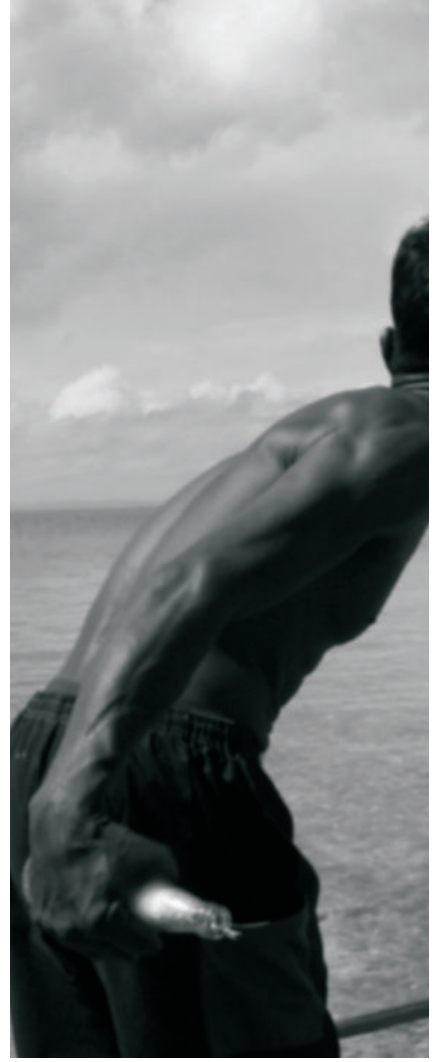

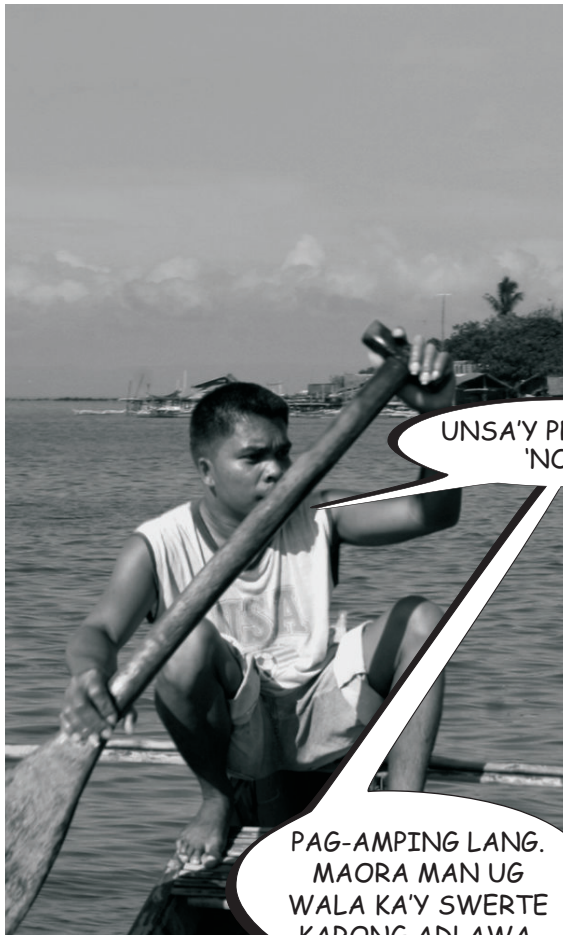
PIPILA KA BUWAN ANG MIAGI. BISPERAS SA PASKO.

PRE, NAGDUGOK ANG MGA ISDA DIHA SA DUOL. PWERTENG DAGHANA.

MAO BA? SWERTE! NINDOT NI NGA PAMASKO DA. MANAGAT KO KARON DAYON.

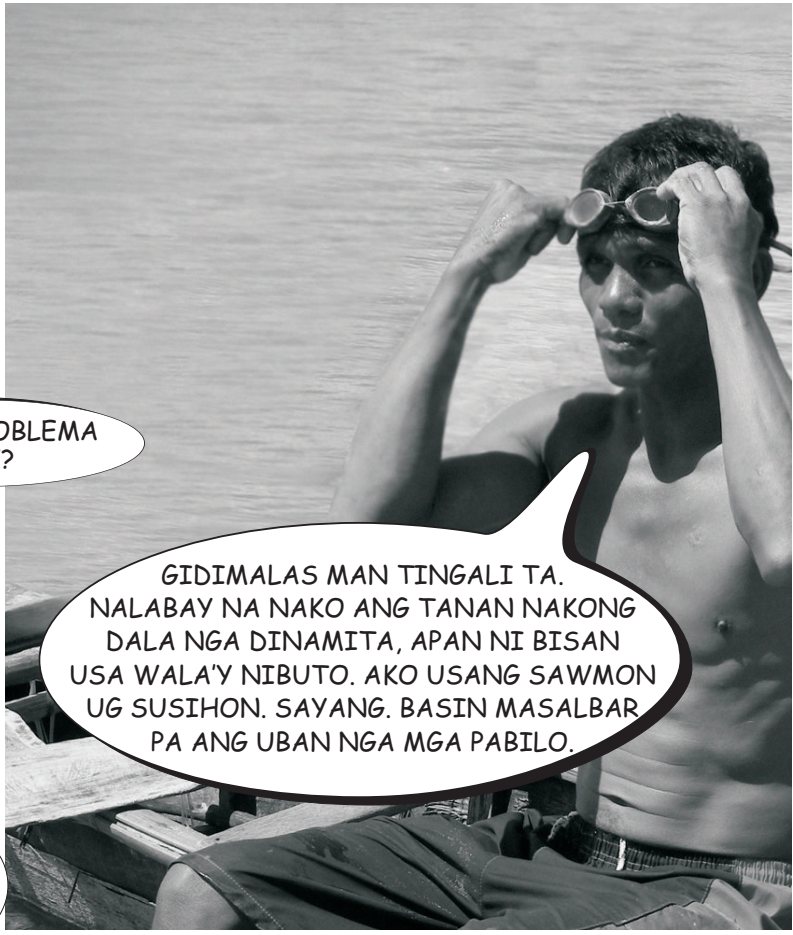

UNSA'Y PROBLEMA 'NOY?

PAG-AMPING LANG. MAORA MAN UG WALA KA'Y SWERTE KARONG ADLAWA.

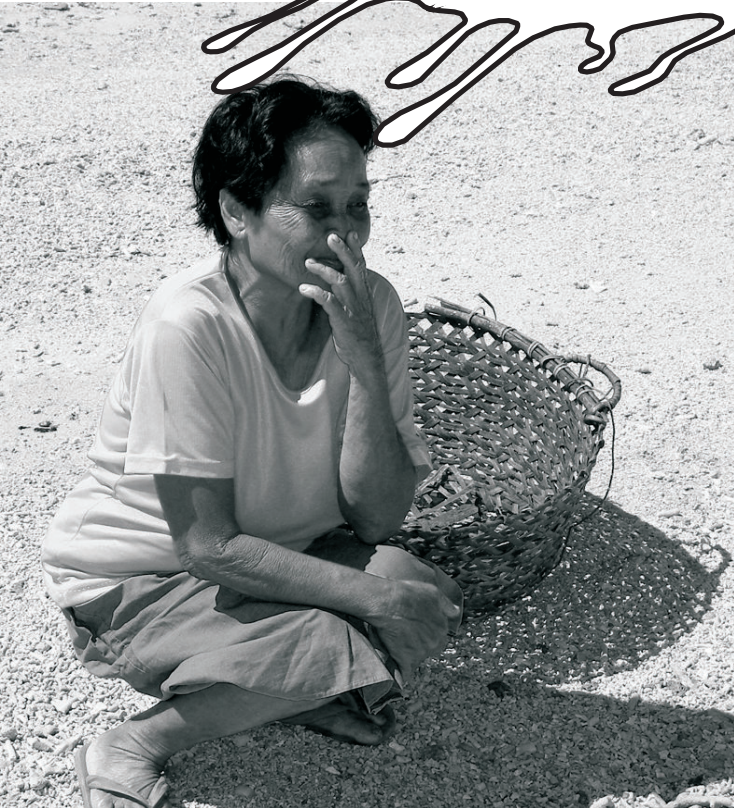

GIDIMALAS MAN TINGALI TA. NALABAY NA NAKO ANG TANAN NAKONG DALA NGA DINAMITA, APAN NI BISAN USA WALA'Y NIBUTO. AKO USANG SAWMON UG SUSIHON. SAYANG. BASIN MASALBAR PA ANG UBAN NGA MGA PABILO.

SUS, GINOO! MGA SILINGAN!
TABANG! NATIROHAN ANG
AKONG UMAGAD!

ADLAW SA BAG-ONG TUIG...

SUS, UY! UNSA MA'Y NISULOD SA AKONG UTOK? WALA BAYA GYUD MAGKULANG SI TATAY UG PAHIMANGNO KANAKO KABAHIN SA RISGO SA PANIRO.

UNSA NA LANG KAHA'Y MAHITABO KANIMO UG SA ATONG MGA ANAK KUNG NAMATAY PA KO. GIBUTANG KO KAMO SA PELIGRO GUMIKAN SA AKONG KABUANG.

AYAW NA LANG KAAYO BASULA ANG IMONG KAUGALINGON RICO. ANG MAHINUNG DANON, BUHI KA, UG NAKA-AMGO KA SA IMONG SAYOP. UG MAGKAUBAN GIHAPON KITANG TANAN.

TINUOD NA BETH. KINI ANG KINAMAAYOHAN NGA PINASKUHAN KANAKO... ANG AKONG KINABUHI. BAG-ONG TUIG. BAG-ONG KINABUHI. GIHATAGAN AKO UG LAING HIGAYON NGA MATUL-ID NAKO ANG AKONG MGA KASAYPANAN. SUGOD KARONG ADLAWA, MAGBAG-O NA AKO.

UG GITUMAN NI RICO ANG IYANG PANAAD SA IYANG KAUGALINGON UG SA IYANG ASAWA. MIYEMBRO NA SIYA KARON SA BANTAY DAGAT UG LIDER SA USA KA ORGANISASYON SA MGA MANGINGISDA NGA GITUGYANANG MAGDUMALA SA USA KA MARINE SANCTUARY SA ILANG BARANGAY. RESPONSABILIDAD SA ILANG GRUPO ANG PAGBANTAY SA SANTWARYO, PAGSUGPO SA MGA ILEGAL NGA PANAGAT, PAGPASABOT SA KATAWHAN NGANONG ANGAY PANALIPDAN UG AMPINGAN ANG KADAGATAN, UG PAG-EDUKAR SA MGA MANANAGAT SA PAGGAMIT SA HUSTO UG ANGAY NGA MGA KAHIMANAN SA PAGPANGISDA.

SA TABANG SA USAID-BFAR FISH PROJECT UG SA MUNISIPYO, SI RICO UG NAPULO SA IYANG MGA KAUBAN NAGBANSAY-BANSAY SA COASTAL LAW ENFORCEMENT UG NITABANG PAGTUKOD SA SANCTUARY...

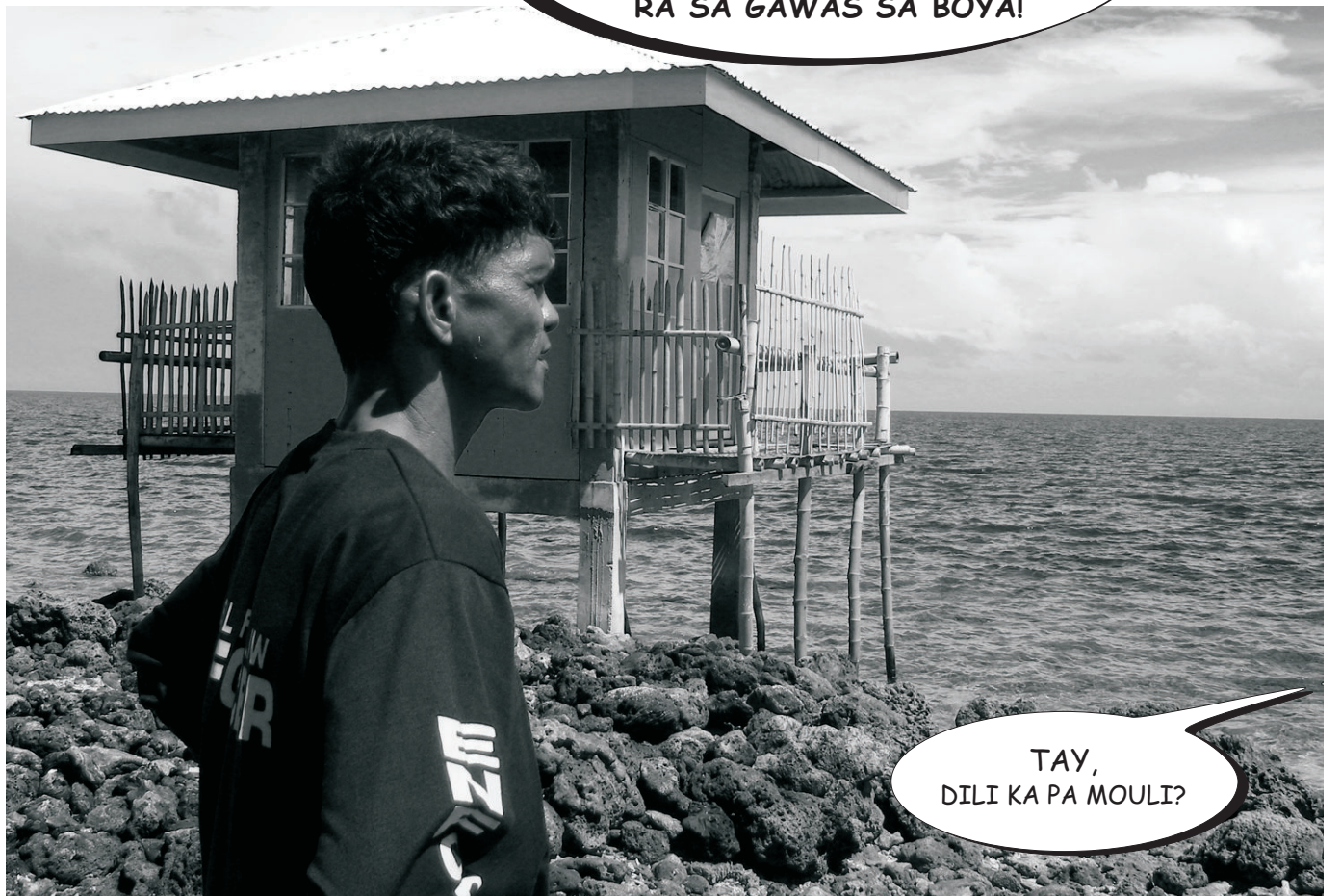

UG ANG GUARDHOUSE NIINI. WALA'Y IHAPAY SA ORAS SILANG NAGBANTAY SA ILANG MARINE SANCTUARY.

UY! UY! DILI MO MAKASULOD DIHA!
DILI MO KAPANGISDA DIHA! SA
GAWAS RA KAMO! DIHA RA! O, DIHA
RA SA GAWAS SA BOYA!

TAY,
DILI KA PA MOULI?

HAPIT NA 'DONG. HULATON LANG USA NAKO ANG MOPULI SA PAGBANTAY DINHI.

HILUM MAN HINUON KARON. DIHA'Y DUHA KA TAWO NGA NISULAY UG SULOD GANIHA. APAN NILAKAW RA MAN PUD PAGBADLONG NAKU NILA.

SA AKONG TAN-AW BOSS, HILOM NA TINGALI NI TIBUOK ADLAW. AKONG NAMATIKDAN NGA NIMINOS NA GYUD ANG NAGHUNA-HUNA'NG MOSULOD SA SANCTUARY UG MOLAPAS SA ATONG MGA POLISIYA UG BALAOD. KAHIBAWO NAMAN SILA NGA ADUNA'Y PIRMENG NAGBANTAY DINHI.

BITAW. APAN ATO LANG GYUD PANINGUHAON NGA KANUNAY ANG ATONG PAGBANTAY ARON WALA'Y DAOTANG MAHITABO DINHI.

O, NGANONG NAGHINUKTOK KA NA PUD? UNSA MAY IMONG GIHUNAHUNA?

WALA LANG GUD UY. HAHA! AKO
LANG NAHUNAHUNA ANG MGA
NANGAGI. MAAYO RA PUD BAYA
ANG NAHITABO KANAKO.

TUNGUD SA AKONG PAGBINUANG,
HAPIT KO MAMATAY UG AKONG GIBUTANG SA
PELIGRO ANG INYONG KAUGMAON. KINING AKONG
NAPUTOL NGA MGA TUDLO ANG MAGPAHINUMDUM
KANAKO SA AKONG KABUANG. MAAYO NA LANG GANI,
UG DAKO ANG AKONG PASALAMAT SA DIYOS NGA
NAHATAGAN PA AKO UG LAING HIGAYON
NGA MATARONG NAKO ANG
AKONG SAYOP.

ISIP USA KA TAGAPANALIPUD
SA KADAGATAN, AKONG NAKAPLAGAN
ANG BAG-ONG KATUYOAN
SA KINABUHI.

TAPOS

LEONILO 'NILO' VAZ.
COMMUNITY LEADER, BUENAVISTA,
TANDAG, SURIGAO DEL SUR

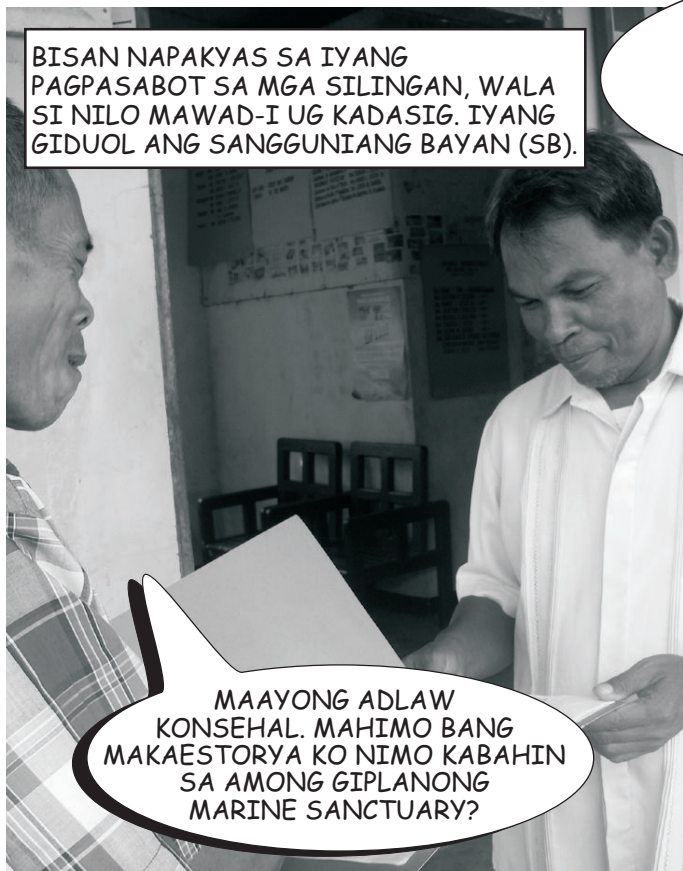
ISIP CHAIRMAN SA FARMC (FISHERIES AND AQUATIC RESOURCE MANAGEMENT COUNCIL), GI-ATUBANG NI NILO ANG DAKONG PAGSUPAK SA IYANG MGA SILINGAN KABAHI SA PAGTUKOD UG MARINE SANCTUARY SA ILANG LUGAR.

USA RA KA PARTE SA ATONG KADAGATAN ANG DILI MAPANAGATAN ARON ADUNA'Y LUWAS NGA LUGAR ANG MGA ISDA NGA MAKAPANGITLOG UG MAKADAGKO. MOPASIGURO KO KANINYO NGA KAMORA USAB ANG MAKAPAHIMULOS SA KAAYOHAN NGA MAHATAG NIINI.

ESTORYA LANG NA NIMO, UY. UNYA, UNSAON NA MAN LANG ANG AMONG PAMILYA? MAGUTOM? DILI MI MOSUGOT.

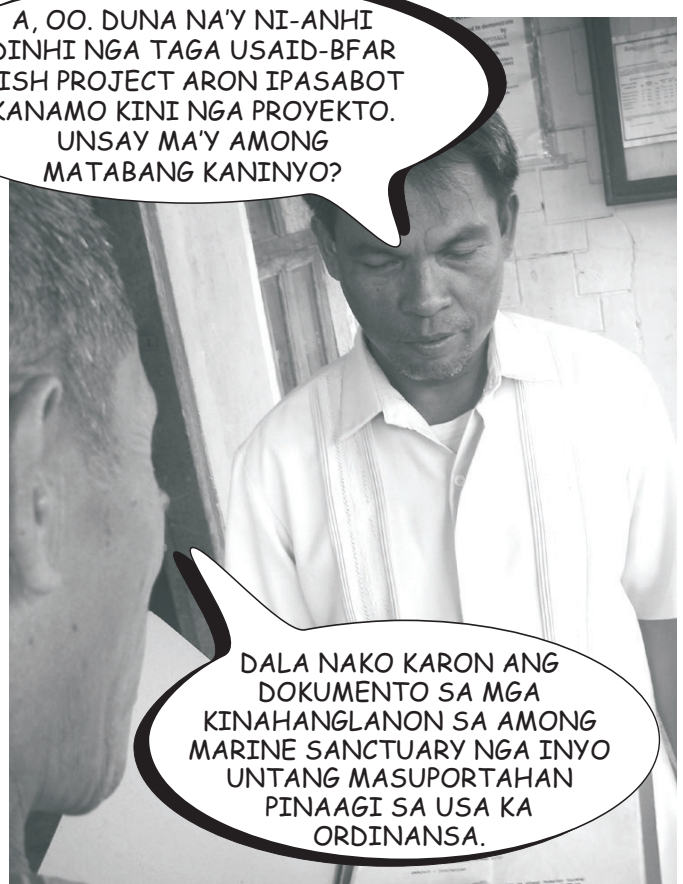

NAKAHIBAWO KO UNSA ANG
INYONG BUHATON. AYAW KO
HILABTI SA AKONG
PANGINABUHI ARON WALA TA'Y
SAMOK UG WALA TA'Y AWAY.

BISAN NAPAKYAS SA IYANG
PAGPASABOT SA MGA SILINGAN, WALA
SI NILO MAWAD-I UG KADASIG. IYANG
GIDUOL ANG SANGGUNIANG BAYAN (SB).

MAAYONG ADLAW
KONSEHAL. MAHIMO BANG
MAKAESTORYA KO NIMO KABAHIN
SA AMONG GIPLANONG
MARINE SANCTUARY?

A, OO. DUNA NA'Y NI-ANHI
DINHÍ NGA TAGA USAID-BFAR
FISH PROJECT ARON IPASABOT
KANAMO KINI NGA PROYEKTO.
UNSAY MA'Y AMONG
MATABANG KANINYO?

DALA NAKO KARON ANG
DOKUMENTO SA MGA
KINAHANGLANON SA AMONG
MARINE SANCTUARY NGA INYO
UNTANG MASUPORTAHAN
PINAAGI SA USA KA
ORDINANSÁ.

UG IYANG GIPALIG-ON
ANG PAGKUHA SA
SUPORTA SA FARMC.

SUPAK KUNO ANG MGA
MANANAGAT SA PLANO?
UNSA MA'Y ILANG
PROBLEMA?

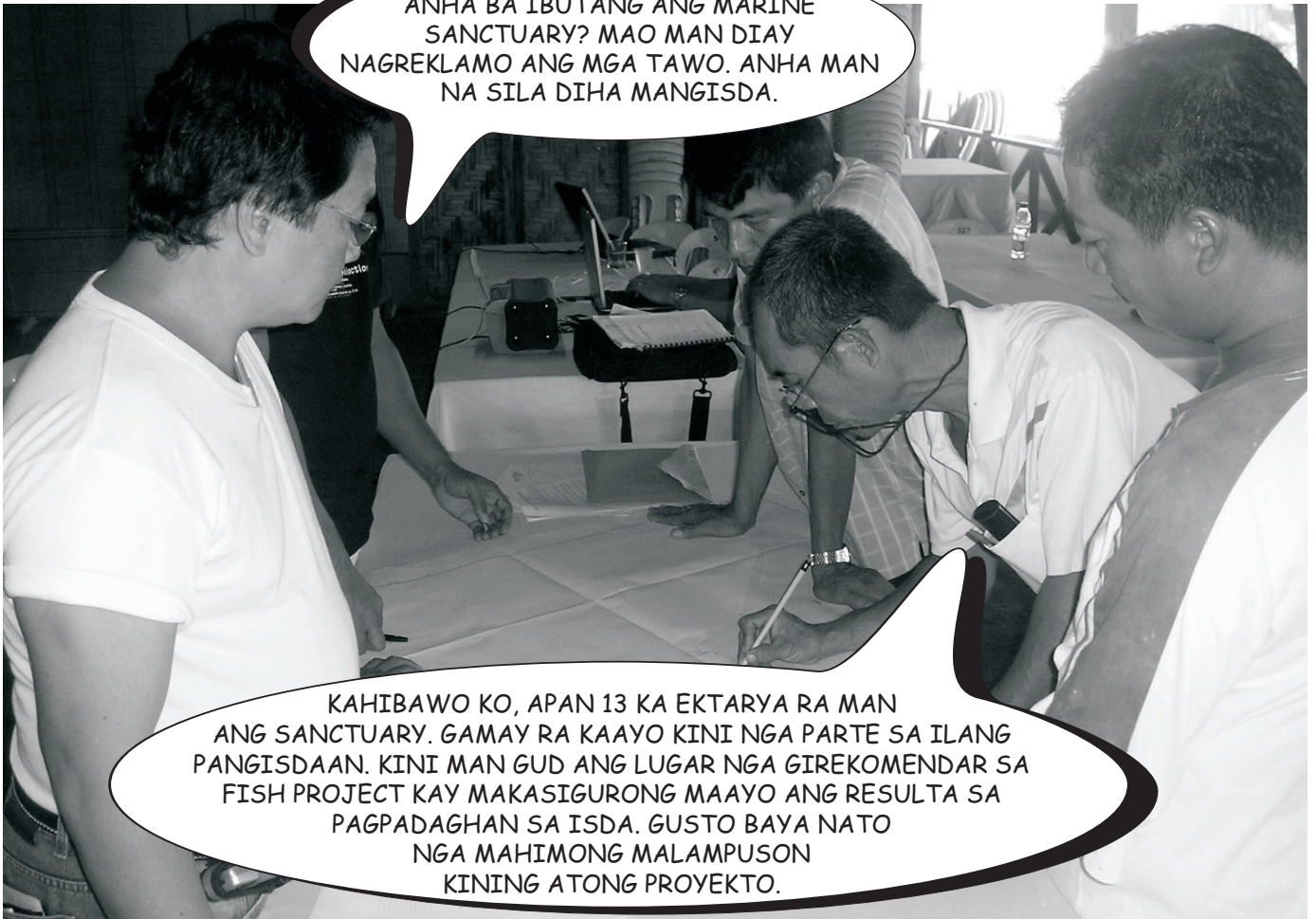
MAO LAGI. NAGLISUD GYUD
MI UG KUMBINSE NILA.

DILI SILA MOTUO SA ATONG GIPANULTI.
INGON NILA KULBAN KUNO NATO SILA UG KALDERO
KAY DILI NA KUNO SILA KAPANAGAT. DAGHAN NANG
NASUKO NAKO. SUKAD MASUKAD, KARON PA GYUD KO NGA
NAA'Y NANGASUKO KANAKO. APAN INGON MAN ANG
FISH PROJECT NGA KINING ILANG MGA REKLAMO UG
PAGSUPAK, SA SINUGDANAN RA NI.
MAAYO UNTA NGA TINUOD PUD LAGI.

ATO LANG TUMANON KINING ANGAY NATONG BUHATON. MOABOT RA ANG PANAHON NGA MAKASABOT RA NA SILA.

BITAW, TINUOD NA PARENG NILO. ATO USA KINING SUGDAN BISAN DILI PA NATO SILA MAKAUBAN. MAKA-AMGO UG MO-APIL RA NA SILA KUNG MAKAKITA SILA SA MAAYONG RESULTA.

ANHA BA IBUTANG ANG MARINE SANCTUARY? MAO MAN DIAY NAGREKLAMO ANG MGA TAWO. ANHA MAN NA SILA DIHA MANGISDA.

KAHIBAWO KO, APAN 13 KA EKTARYA RA MAN ANG SANCTUARY. GAMAY RA KAAYO KINI NGA PARTE SA ILANG PANGISDAAN. KINI MAN GUD ANG LUGAR NGA GIREFKOMENDAR SA FISH PROJECT KAY MAKASIGURONG MAAYO ANG RESULTA SA PAGPADAGHAN SA ISDA. GUSTO BAYA NATO NGA MAHIMONG MALAMPUSON KINING ATONG PROYEKTO.

UG NAGSUGOD ANG
ILANG LISUD NGA
TRABAHO.

KUMPARENG NILO.
MAAYO NGA ANI-A
KA.

SIR, AMO SIYANG
NADAKPAN NGA NISULOD
SA SANCTUARY.

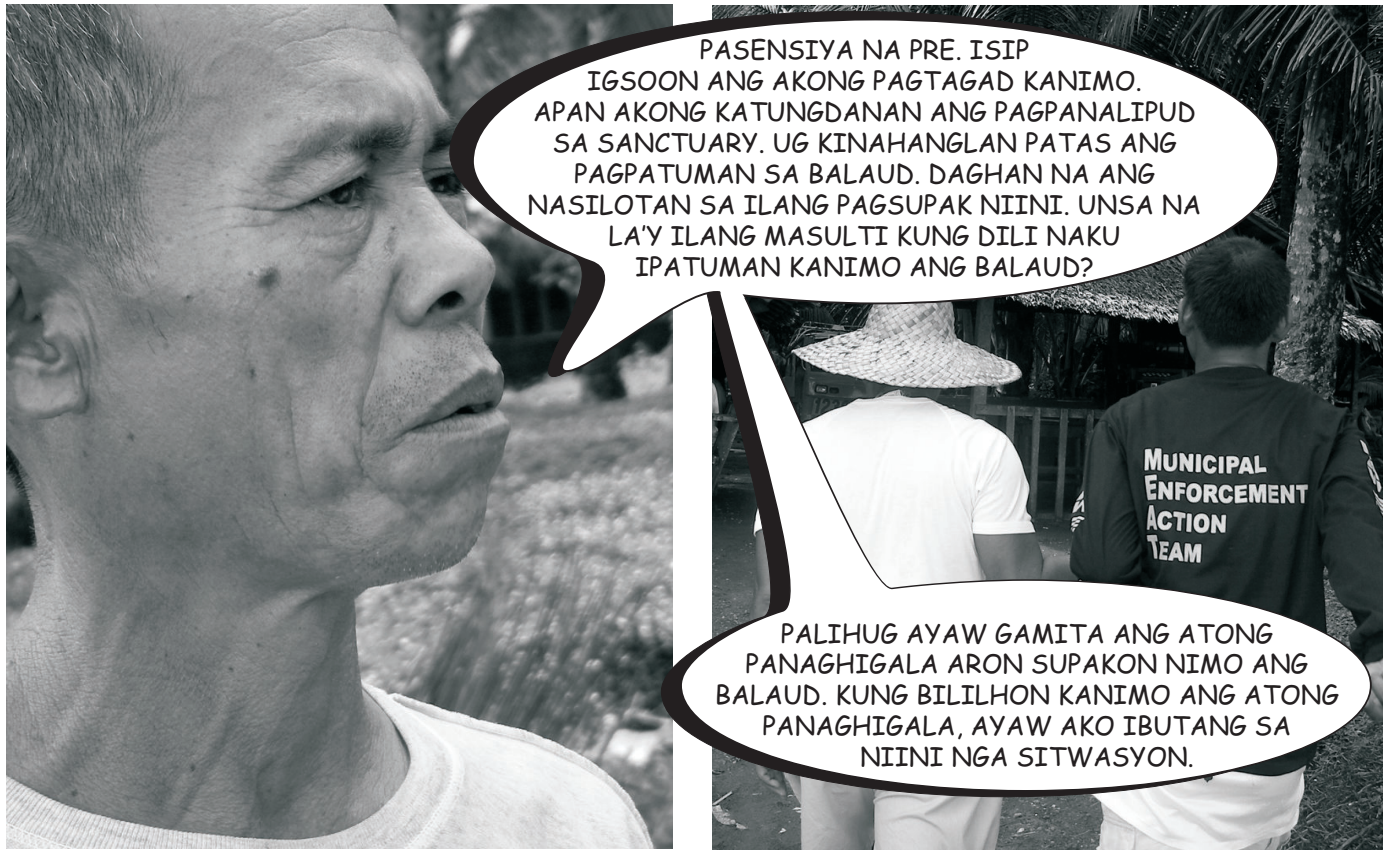
UY, NGANONG DILI
UROY KO MOSULOD DIDTO?
HAHA! TUA GUD ANG
DAGHANG ISDA. SIYEMPRE,
DIDTO KO MANAGAT!

PRE, UY, NGANONG IMO MAN NANG
GIBUHAT? KAHIBAWO BAYA KA NGA
GUIDILI ANG PAGSULOD DIDTO?

DILI DIAY KO NIMO
TABANGAN? NA-UNSA NAMAN
KA? SUOD GUD TA, HALOS
MAGKAPAMILYA! WALA NA
DIAY PULOS ANG ATONG
PANAGHIGALA?

PASENSIYA NA PRE. ISIP IGSOON ANG AKONG PAGTAGAD KANIMO. APAN AKONG KATUNGDANAN ANG PAGPANALIPUD SA SANCTUARY. UG KINAHANGLAN PATAS ANG PAGPATUMAN SA BALAUD. DAGHAN NA ANG NASILOTAN SA ILANG PAGSUPAK NIINI. UNSA NA LA'Y ILANG MASULTI KUNG DILI NAKU IPATUMAN KANIMO ANG BALAUD?

PALIHUG AYAW GAMITA ANG ATONG PANAGHIGALA ARON SUPAKON NIMO ANG BALAUD. KUNG BILILHON KANIMO ANG ATONG PANAGHIGALA, AYAW AKO IBUTANG SA NIINI NGA SITWASYON.

SA WALA MADUGAY...

O UNSA NA'Y NAHITABO? KUMUSTA ANG AKONG HIGALA?

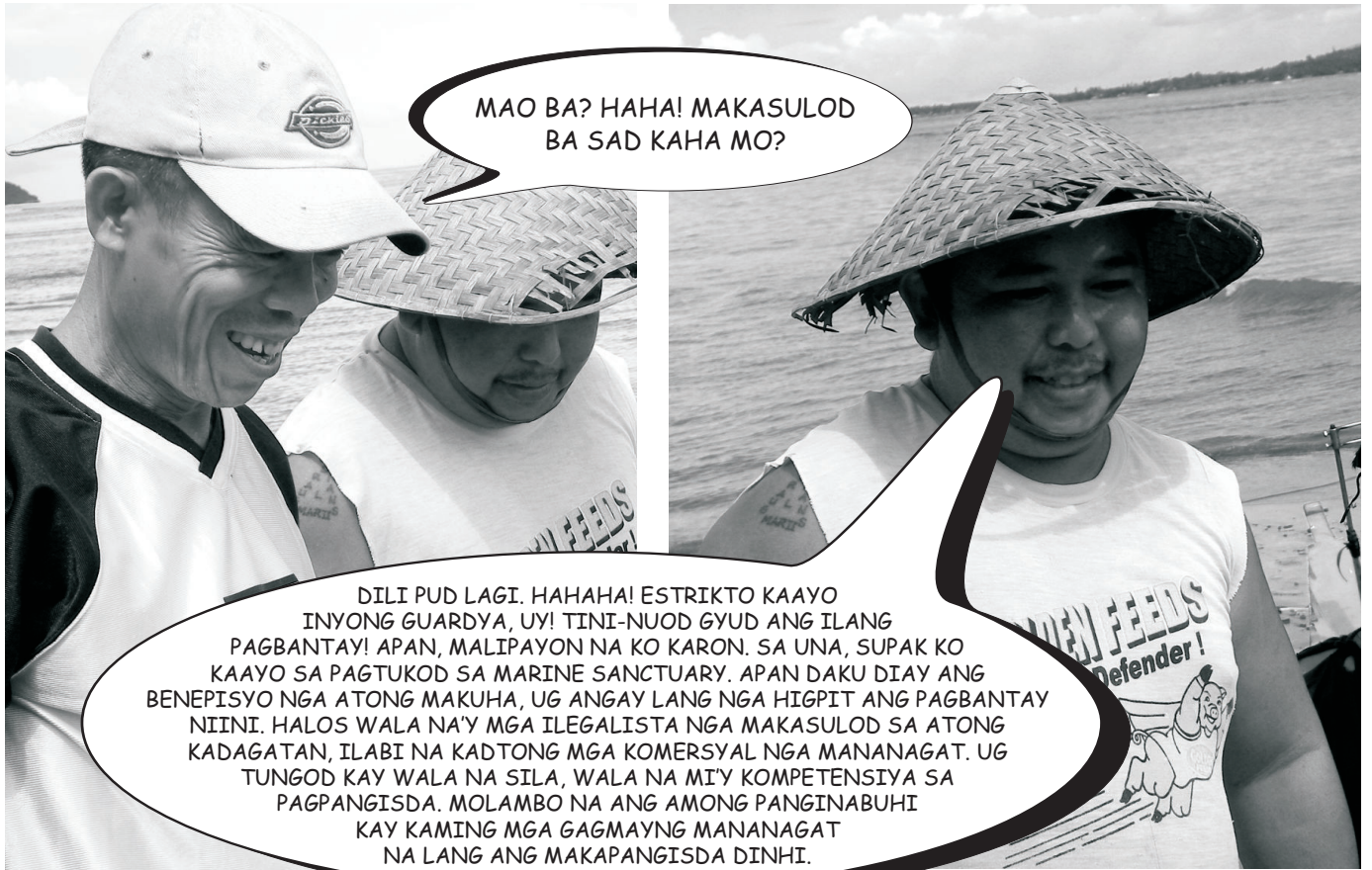
AKO SIYANG GIDALA SA ESTASYONAN SA PULIS, SIR. ADTO SIYA MAGPAGABI-I DIDTO. SUKO PA SIYA KANIMO, SIR. APAN, MOKALMA RA TO SIYA UNYA. MAKASABOT RA TO NGA IMO LAMANG GIBUHAT ANG ANGAY NINYONG BUHATON. UGMA, SIGURADONG MAHUWASAN NA SIYA SA IYANG KASUKO.

USA KA TUIG ANG MILABAY...

MAAYONG BUNTAG!
KUMUSTA NA?

MAAYONG BUNTAG PUD SIR!
MAAYO KAAYO SIR. DAGHAN
KAAYO ANG AMONG KUHA
KARONG ADLAWA!

UNYA WALA PA GYUD MI
MOSULOD SA MARINE
SANCTUARY! HAHAHA!

MAO BA? HAHA! MAKASULOD
BA SAD KAHA MO?

DILI PUD LAGI. HAHAHA! ESTRIKTO KAAYO
INYONG GUARDYA, UY! TINI-NUOD GYUD ANG ILANG
PAGBANTAY! APAN, MALIPAYON NA KO KARON. SA UNA, SUPAK KO
KAAYO SA PAGTUKOD SA MARINE SANCTUARY. APAN DAKU DIAJ ANG
BENEPISYO NGA ATONG MAKUHA, UG ANGAY LANG NGA HIGPIT ANG PAGBANTAY
NIINI. HALOS WALA NA'Y MGA ILEGALISTA NGA MAKASULOD SA ATONG
KADAGATAN, ILABI NA KADTONG MGA KOMERSYAL NGA MANANAGAT. UG
TUNGOD KAY WALA NA SILA, WALA NA MI'Y KOMPETENSIYA SA
PAGPANGISDA. MOLAMBO NA ANG AMONG PANGINABUHI
KAY KAMING MGA GAGMAYNG MANANAGAT
NA LANG ANG MAKAPANGISDA DINHI.

O, DI BA MAO NA ANG AKONG
GISULTI KANINYO SA UNA PA, NGA
KAMO RA USAB ANG MABULAHAN SA
SANCTUARY? MOTUO NA KAMO
KARON?

MAO GYUD. PASENSIYA
NA SA AMONG MGA
PAGDUDA KANIADTO.

OK RA. KALIMTI NA
LANG TO. ANG IMPORTANTE
NGA MAKASALIG NA KAMI SA
INYONG SUPORTA UG
MAGKAUBAN NA TA.

SALAMAT.
MAKASALIG GYUD
KA KANAMO.

NAGKITA PAG-USAB ANG
MANAGHIGALA...

UY, 'PRE. KUMUSTA?
KARON RA TA NAGKITA.

NAGLIKAY
TINGALI KA NAKO
NO? NASUKO KA
PA?

HAY 'PRE. UHMMM. WALA UY, 'PRE.
AW, HEHE. WALA NA KO MASUKO.
APAN, ANGKONON NAKO NGA NAGLIKAY
GYUD KO NIMO.

KAY NAUWAW KO SA AKONG
GIBUHAT KANIMO. SA DIHANG
NAKAPAGHUNAHUNA NA AKO, AKONG NA-AMGO
ANG AKONG SAYOP SA PAGGAMIT SA ATONG
PANAGHIGALA SA PAGSUWAY SA BALAUD.
NAUWAW NA KAAYO KO
MOATUBANG NIMO.

AYAW NA KANA HUNA-HUNAA 'PRE.
DAKU ANG AKONG KALIPAY NGA NABALIK
NA ANG ATONG PANAGHIGALA UG
NAGKASINABOT NA KITA.

SALAMAT 'PRE. DILI NA TO
MAUSAB ANG AKONG SAYOP.
NAKASABOT NA KO KARON UNSA
ANG IMONG KATUYOAN UG ANG
ANGAY NGA PAGABUHATON.

SALAMAT KANINYONG TANAN
NGA MITAMBONG DINHI KARON.
KADTONG BAG-O PA LANG NISALMOT
SA GRUPO, WELCOME. DAKU KAAYO
ANG AKONG KALIPAY SA PAGLAMBO
SA ATONG KAPUNUNGAN.

NAKITA NA NATO NGA
NAGKADAKU UG NAGKALIG-ON ANG
SUPORTA SA KOMUNIDAD SA SANCTUARY.
ATO USAB NAHIBALOAN NGA PADAYON PA ANG
MGA HULGA GIKAN SA MGA ILEGALISTA.
KINAHANGLAN HUGOT GIHAPON ANG
ATONG PAGBANTAY UG
PAGPAKABANA.

DILI NATO MABAG-O ANG
PANGLANTAW UG PANGHUNAHUNA
SA TANANG TAWO. APAN, KUNG AYOHON NATO
PAGHIMO ANG ATONG TRABAHO SA PAGBANTAY UG
PAGPANALIPUD SA KADAGATAN, DAGHAN ANG
MODAPIG KANATO. MAIBANAN ANG MGA HULGA
SA ATONG KADAGATAN UG MAPABALIK
ANG NAANDANG KAHIMSOG NIINI.

MAO NGA MAGKAHI-USA
KITA NGA ATONG IPADAYON
KINING MGA KALIHOKAN. ATONG
IPALIG-ON UG MAAYO ANG ATONG
BARUGANAN UG ATONG BUHATON
SA ATONG MAHIMO NGA MADAUG
ANG BISAN UNSANG BABAG
NGA ATONG MAATUBANG.

KABABAYENHAN

TIGPANGULO Sa PAGPALAMBO

Ang KABABAYENHAN sa UBA.
CORTES, SURIGAO DEL SUR

MAAYONG BUNTAG KANINYONG
TANAN. UY, PURO MAN BABAYE
ANG MITAMBONG KARON? ASA NAMAN
ANG MGA LALAKI?

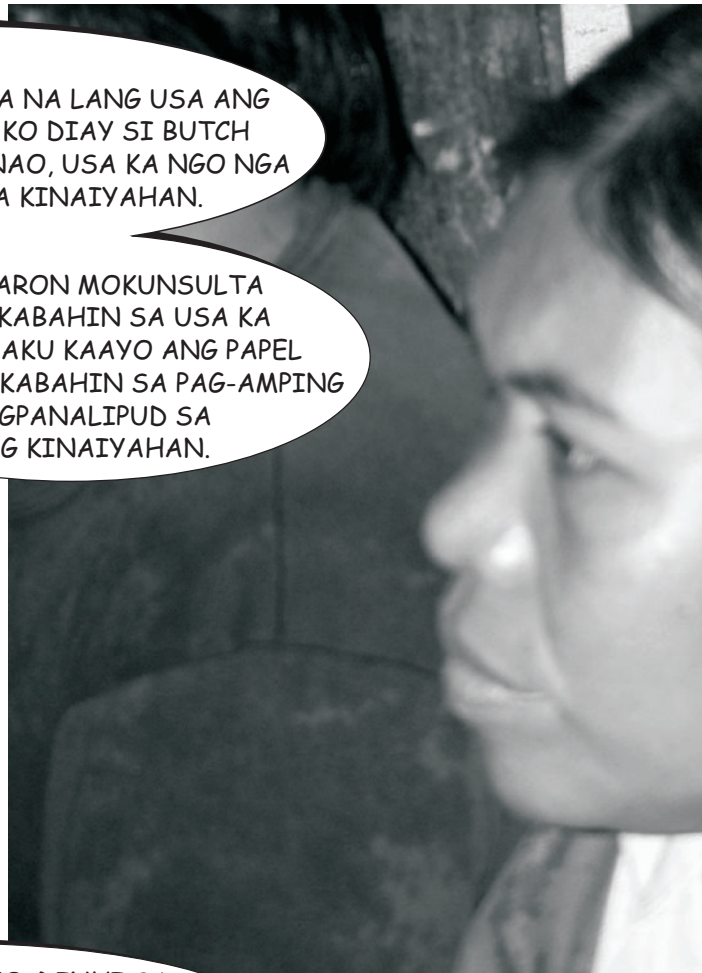

TUA SA LAWOD, NANAGAT
MAN SILA. WALA SILA'Y ORAS
PARA MOTAMBONG SA
MEETING.

AH, MAO BA? O SIGE. KITA NA LANG USA ANG MAG-ESTORYAHANAY. AKO DIAY SI BUTCH RABINA SA GREEN MINDANAO, USA KA NGO NGA NAGLIHOK ALANG SA KINAIYAHAN.

NIA AKO ARON MOKUNSULTA KANINYO KABAHI SA USA KA PROYEKTO. DAKU KAAYO ANG PAPEL SA KATAWHAN KABAHI SA PAG-AMPING UG PAGPANALIPUD SA ATONG KINAIYAHAN.

MANGUTANA LANG KO. DINHI SA INYO. UNSA ANG PINAKADAKU NINYO NGA PROBLEMA NGA MAY KALABUTAN SA KINAIYAHAN?

ANG PAGMINOS NA SA MGA KUHANANG ISDA. PANAGAT MAN GUD ANG PANGINABUHI SA MGA TAWO DINHI.

UNSA MA'Y LABOT ANA SA KINAIYAHAN NGA PANGINABUHI MAN ANG PAGPANGISDA?

ADUNA'Y KALIBUTAN ANG KINAIYAHAN UG ANG PANGINABUHI SA PAGPANGISDA. ATONG MAINGON NGA NAGMINOS NA ANG MGA KUHAND ISDA KAY NAGUBA NA ANG ILANG PULUY-ANAN UG ANA-A USAB ANG PROBLEMA SA SOBRA KAAYONG PAGPANGISDA.

MAO KINI ANG ATONG BUHATON. MAKATABANG MI KANINYO PAGTUKOD UG MARINE SANCTUARY DINHI SA INYONG LUGAR. USA KINI NGA PARTE SA DAGAT NGA DILI PANAGATAN. IGAHIN KINI ARON ANG MGA ISDA DILI MADISTURBO SA ILANG PAGPANGITLOG UG PAGPADAGHAN.

MAORAG MAAYONG IDEYA KANA DA. SIGE, ATONG ESTORYAHAN KINI.

OK!

PIPILA KA BUWAN
ANG MIAGI...

'NOY, MAGTUKOD MI UG
GUARDBOUSE PARA SA MARINE
SANCTUARY. TABANGI MI.

TABANGAN MO? UY MGA INDAY. DAKONG
BINUANG KANANG MARINE SANCTUARY.
DILI KO UYON NIANA.

BINUANG? NGANO UROY
NGA INGON NIANA IMONG
PANLANTAW?

SIGE NA, KUYOG NA!
APIL NA MAN GANI SI
MAYOR NIINI!

UY! UY! NGANONG MOSUPORTA GUD KO? DILI KANA MAKATABANG KANAKO. MAWAD-AN KO UG LUGAR NGA PANGISDAAN. UNSA NA LANG ANG ATONG PANGINABUHI? DILI KO BUANG-BUANG NO?

SUS UYYYYY! NGANONG HADLOK MAN KA MAWAD-AN UG PANGINABUHI. AMONG GISIGURO NGA GAMAY RA NGA LUGAR SA KADAGATAN ANG SANCTUARY. MAPUSLAN RA GYUD NI NIMO KAY MOBALIK ANG KAHIMSOG SA ATONG KADAGATAN.

AW, HUWATON NA LANG NAKU KANANG PANAHOA. SA PAGKAKARON, MAAYONG ADLAW NA LANG KANINYO.

HALA, NIDAGAN NA HINUON. HOY, BALIK DIRI! HAHAHA! SUS, UY!

HAAY, KATAPULAN BA!

MAO GYUD. O SIGE, ADTOON NA NATO ATONG MGA KAUBAN.

MAO SAB ANG AKONG BANA. NAG-USIK-USIK LANG KUNO TA SA ORAS.

KINI GYUNG MGA LAKI. MAKITA RA UNYA NILA NGA HUSTO GYUD TA. O SIGE, ADTO NA TA SA SANCTUARY UG MAGSUGOD NA TA UG TUKOD SA GUARDHOUSE.

PAGLABAY SA USA KA TUIG...

NAA KO'Y MAAYONG BALITA. NAPILI ANG ATONG MUNISIPYO NGA IKAUBAN SA USAID-BFAR FISH PROJECT. NANGITA SILA UG KAPUNUNGAN NGA MATABANGAN NILA UG MAHATAGAN UG PAGBANSAYBANSAY KABAHIN SA MAAYONG PAGDUMALA SA MARINE SANCTUARY.

AKONG GIREKOMENDA ANG INYONG GRUPO. MOBISITA SILA SUNOD SEMANA UG NAGPATAWAG MI UG MEETING. MAKATAMBONG MO?

O SIGE MAM. DAGHANG SALAMAT MOTAMBONG MI.

SALAMAT KAAYO BARANGAY CHAIRMAN ARNULFA DUENAS SA IMONG PAGTIGUM SA MGA LUMOLUPYO DINHI. DAKU ANG AKONG KALIPAY NGA NAKABALIK AKO DINHI SA INYO. PARA SA WALA PA MAKAILA KANAKO, AKO SI BUTCH RABINA. ANAA NA AKO SA FISH PROJECT. MAAYO KAY DAGHAN NA KAMO NGA NIAPIL SA GRUPO. BALITA NAKO, MAAYO NA ANG DAGAN SA INYONG MARINE SANCTUARY.

AY, OO, SIR. NAUSAB NA ANG AKONG PANAN-AW. NAKITA NAKU NGA MODAGHAN GYUD DIAY ANG ISDA. KARON GANI NAA NA'Y TAGA LAIN NGA BARANGAY NGA MOSUWAY UG SULOD SA SANCTUARY.

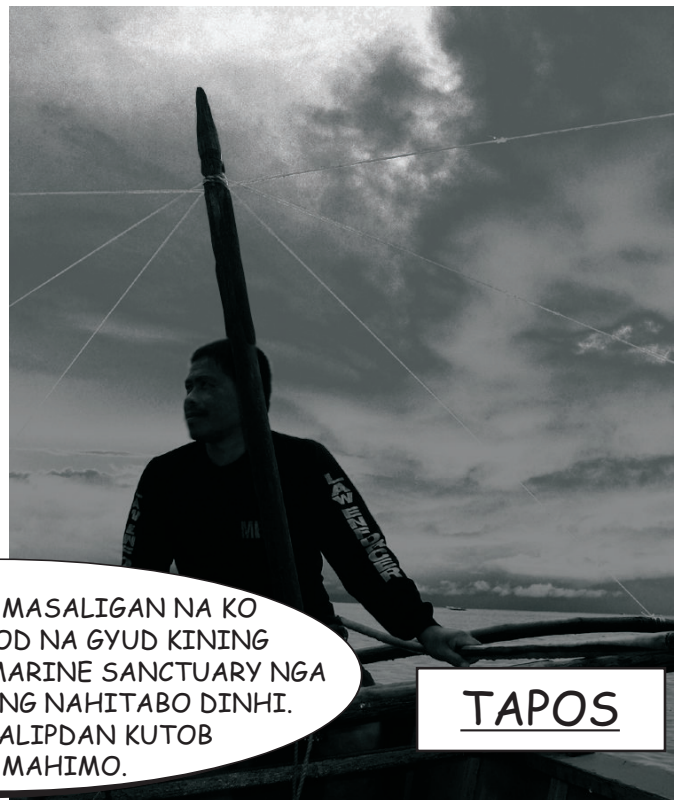
DILI MAWALA KANANG MGA HULGA-A. KINAHANGLAN MABINANTAYON GYUD ANG TANAN. SA TABANG SA FISH PROJECT, TAGAAN KAMO UG FISH WARDEN TRAINING UG TABANGAN USAB KAMO SA PAGTUKOD UG GUARDHOUSE. MAGHIMO PUD KITA UG MANAGEMENT PLAN PARA SA ATONG MARINE SANCTUARY.

UY MAAYO! NAA NA TA'Y UNIPORME PAGKA FISH WARDEN. ANGAYAN KAAYO KA DA. KAMONG MGA LALAKI ANG MAG DUTY KARONG GABII HA? UNYA, WALAY KATULGANAY HA?

SI MANANG PUD UY. MASALIGAN NA KO NINYO KARON. TINUOD NA GYUD KINING AKONG PAGSUORTA SA MARINE SANCTUARY NGA USA SA PINAKAMAAYONG NAHITABO DINHI. AKO KINING PANALIPDAN KUTOB SA AKONG MAHIMO.

TAPOS

KAY LAGI
KINAHANGLANON SIYA SA
IYANG PAMILYA, MIPAULI
SI MARIA SA CORON UG
NAHUNONG NA USAB ANG
IYANG PAG-ESKWELA.
NAMINYO SIYA SA
LALAKING PINILI SA
IYANG MGA GINIKANAN,
UG NANINGKAMOT NGA
MA-AMUMA UG MAAYO
ANG IYANG PAMILYA.
HANGTUD SA USA KA
ADLAW, USA KA BAG-ONG
TAWAG ANG IYANG
NAKUHA...

TUIG 2004. GITAWAG SILA SA ILANG KAPITAN SA
BARANGAY NGA SI YURI PALANCA, PARA SA USA KA
MEETING KABAHAİN SA PAGTUKOD UG USA KA
MARINE SANCTUARY SA ILANG KOMUNIDAD.

MAGKINAHANGLAN TA UG MGA
BOLUNTARYO SA PAGBANTAY UG
PAGDUMALA SA MARINE SANCTUARY.
BANSAYON KADTONG GUSTONG
MOSALMOT SA USAID-BFAR FISH
PROJECT.

KUNG MAAYO NA ANG DAGAN
SA ATONG SANCTUARY, MANGOLEKTA
TA UG BAYAD SA MGA TURISTA NGA MO-DIVE
O SNORKEL SA ATONG SANCTUARY.
KINAHANGLAN NATO UG MGA TAWO
NGA MAKA PATROL DUTY SA
TIBUOK NGA MGA ADLAW.

NIBOLUNTARYO SI MARIA UG NI BANSAYBANSAY ISIP USA KA FISH WARDEN.

UG WALA MADUGAY, KUGIHAN SIYANG NAGBANTAY SA MARINE SANCTUARY.

HELLO 'NOY. NOY PASENSIYA NA. NIA KA SA CORE ZONE SA MARINE SANCTUARY. DILI KA PWEDENG MOSULOD DINHI.

HA? NGANO MAN? KANUS-A NI GUIDILI? KINSA MAN KA?

USA NA KA BULAN 'NOY. AKO SI MARIA. USA AKO KA FISH WARDEN DINHI NGA NAGBANTAY SA SANCTUARY.

KINSA'Y NAGBUOT ANA?
KINSA'Y NAGHATAG NIMO UG
AUTORIDAD? LEGAL BA KINI?

OO NOY. DUNAY GIPASAR NGA
ORDINANSA ANG LUNGSOD KABAHI
NIINI. NAKASABOT MAN KO SA
IMONG KABALAKA. ANG MAAYO ANI,
ADTOA LANG SI MAYOR O ANG
KAPITAN SA BARANGAY. SILA MA'Y
NAGTAHAS KANAMO DINHI.

MAO GYUD NA ANG
AKONG BUHATON.

SALAMAT 'NOY SA IMONG
KOOPERASYON. PALIHUG BALHIN
LANG DIDTO SA LIKOD SA MGA
BOYA. MAAYONG ADLAW KANIMO
'NOY.

UPAT KA TUIG ANG MILABAY...

UY, MAAYONG BUNTAG.
DIRI BAYA KA GAHAPON.
DAGHAN NA PUD MGA
BISITA?

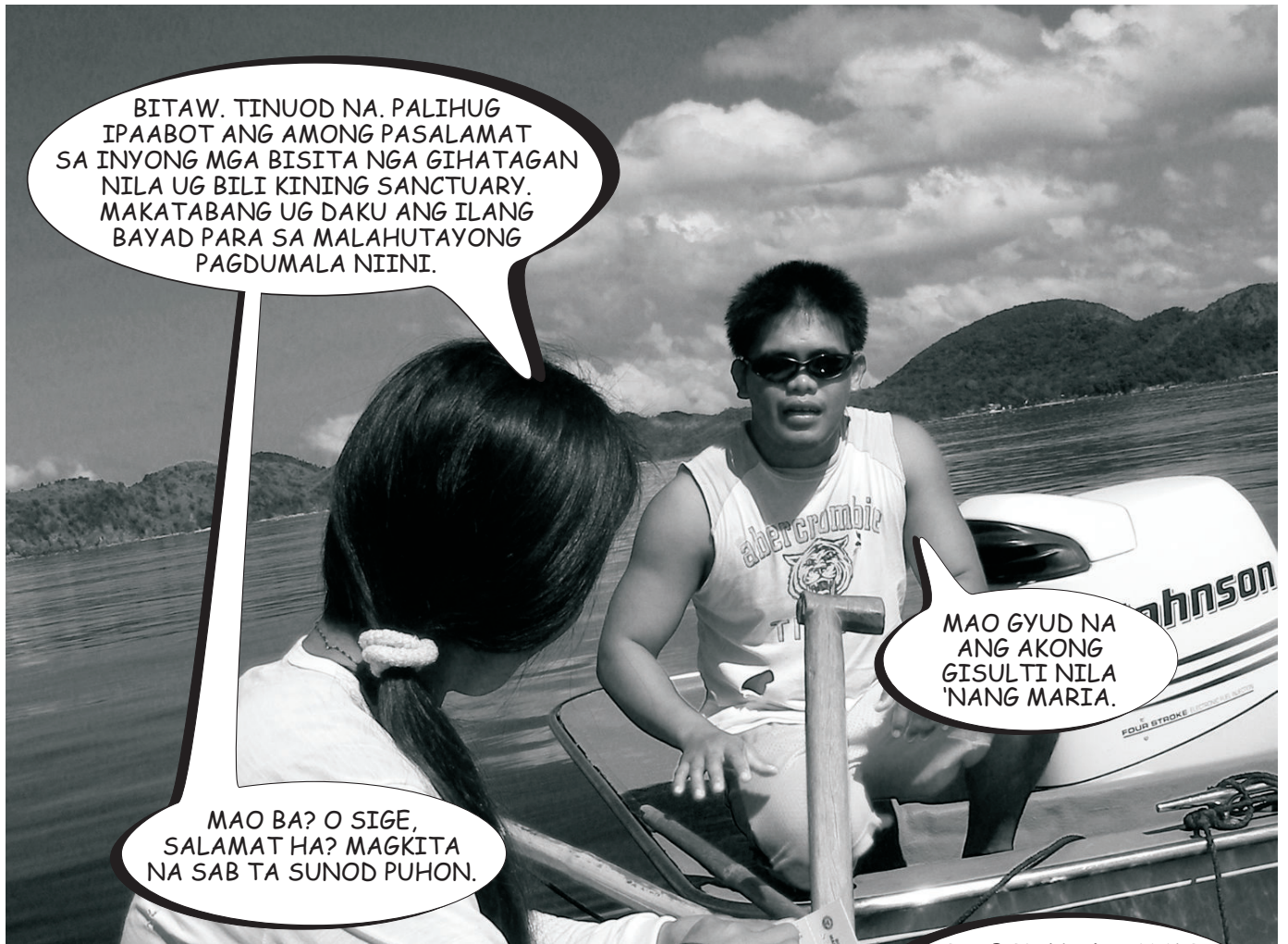
OO 'NANG MARIA.
DIA'Y UPAT KA
TICKETS.

SAGUNSON NA LAGI ANG
PAGDALA NIMO UG BISITA
DINHI KARON.

MAO GYUD. NAGUSTUHAN KAAYO
SA AMONG MGA DIVERS UG SNORKELERS
ANG INYONG SANCTUARY. LINGAW KUNO KAAYO
SILA. MAORAG NABALITAAN NA SA KADAGHANAN
NGA NINDOT KAAYO ANG CORAL REEFS DINHI.
DAKU NA ANG KAUSABAN KUMPARA SA
WALA PA'Y SANCTUARY.

BITAW. TINUOD NA. PALIHUG
IPAABOT ANG AMONG PASALAMAT
SA INYONG MGA BISITA NGA GIHATAGAN
NILA UG BILI KINING SANCTUARY.
MAKATABANG UG DAKU ANG ILANG
BAYAD PARA SA MALAHUTAYONG
PAGDUMALA NIINI.

MAO GYUD NA
ANG AKONG
GISULTI NILA
'NANG MARIA.

MAO BA? O SIGE,
SALAMAT HA? MAGKITA
NA SAB TA SUNOD PUHON.

O, ABOT NA DIAY MO
GIKAN SA ESKWELAHAN.
HUSTO PUD ANG AKONG
PAG-ABOT. KUHA RA
NING PISI.

O 'NAY.

NAY, INYO
KINING DAAN NGA
LITRATO? PATAN-AW
KUNO BI.

HUMANA NINYO
GIHIMO ANG INYONG
ASSIGNMENT SA
ESKWELA?

HUMANA 'NAY.

IKAW NI 'NAY?
NAKAPUYO KA SA
KUMBENTO?

OO 'DAY. GUSTO
MAN GUD KO NGA
MAKAHUMAN
PAG-ESKWELA, MAGMADRE
UG MAKATABANG
SA KATAWHAN.

APAN, WALA KINI NADAYON. NAGTUO MAN GUD
ANG IMONG LOLO UG LOLA NGA ANG MGA BABAYE
PARA SA PANIMALAY LANG UG DILI
KINAHANGLAN MOESKWELA.

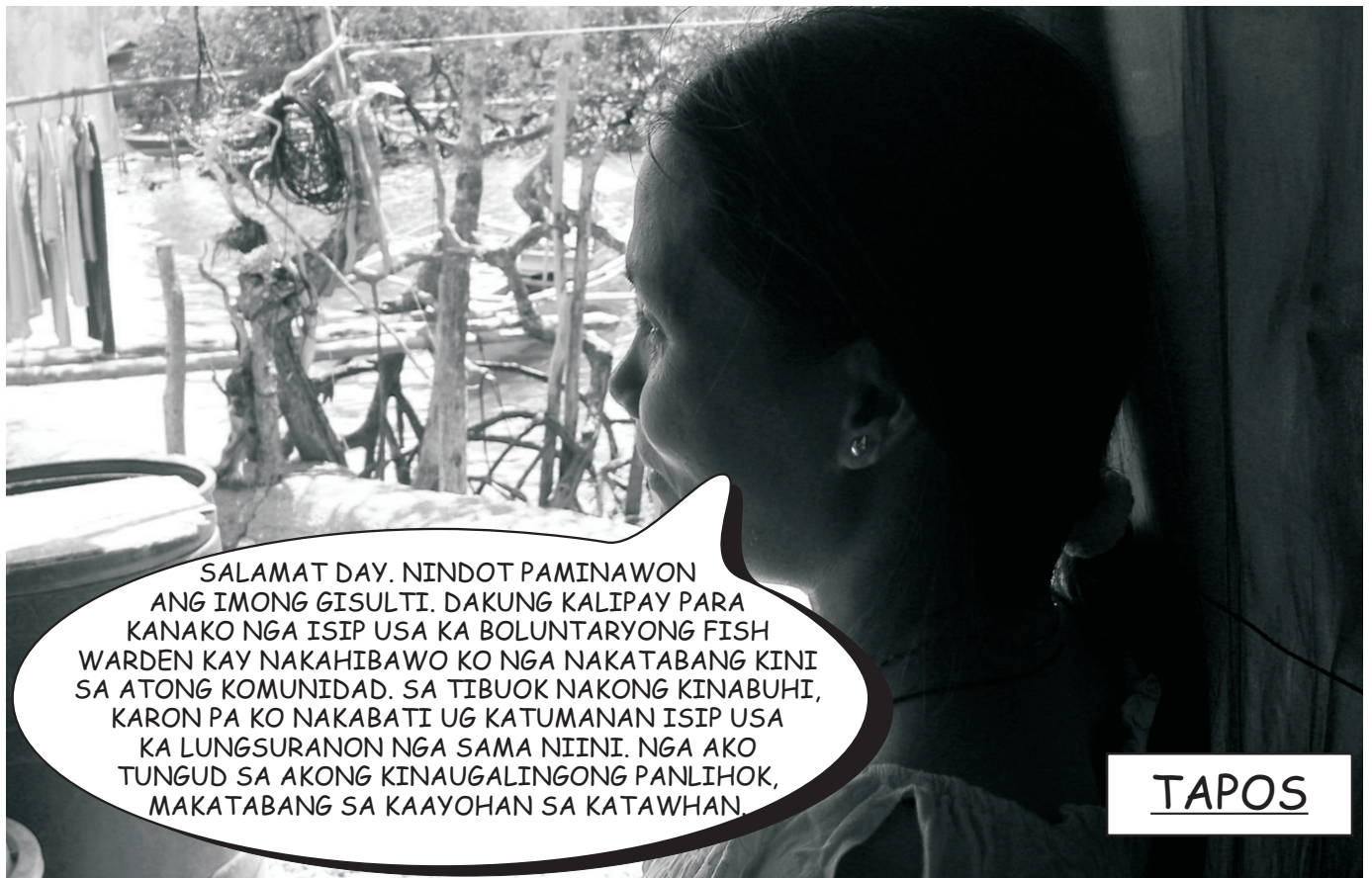

APAN 'NAY. NAGTRABAHO
MAN LAGI KA GAWAS SA
PANIMALAY.

MAO MAN GUD NA
ANG TINUOHAN SA IMONG
MGA APOHAN KANIADTO. APAN
SAYOP MAN KANA. KINAHANGLAN NGA
MAKAESKWELA ANG MGA BABAYE KAY
MAKATABANG SILA DILI
LAMANG SA PAMILYA
KUNDI SA KOMUNIDAD.

TINUOD NA 'NAY. DAKU BAYA
KAAYO UG TABANG SA
KATAWHAN KANANG IMONG
PAGBANTAY SA MARINE
SANCTUARY.

SALAMAT DAY. NINDOT PAMINAWON
ANG IMONG GISULTI. DAKUNG KALIPAY PARA
KANAKO NGA ISIP USA KA BOLUNTARYONG FISH
WARDEN KAY NAKAHIBAWO KO NGA NAKATABANG KINI
SA ATONG KOMUNIDAD. SA TIBUOK NAKONG KINABUHI,
KARON PA KO NAKABATI UG KATUMANAN ISIP USA
KA LUNGSURANON NGA SAMA NIINI. NGA AKO
TUNGUD SA AKONG KINAUGALINGONG PANLIHOK,
MAKATABANG SA KAAYOHAN SA KATAWHAN.

TAPOS

Unsa ang santwaryong dagat?

Ang santwaryong dagat o *marine sanctuary* ma'oy usa ka piniling lugar sa dagat kung diin guidili ang pagpangisda ug uban pang mga kalihokan sa tawo sa sulod niini. Gitukod kini aron mapanalipdan ug mahatagan ang mga isda ug uban pang mga bahandi sa dagat ug luwas nga lugar ug panahon aron sila modagko, mangitlog ug mosanay. Kung daghan na gani ang mga isda sa sulod sa santwaryo, mogawas kini sila ngadto sa mga lugar diin gitugot ang pagpangisda.

Nganong angay magtukod ug santwaryong dagat?

Sa Pilipinas, daku kaayo ang pagsalig sa mga katawhan sa kadagatan isip tinubdan sa ilang pang adlaw-adlaw nga pagkaon ug panginabuhian. Gani ang kadagatan nagsuporta ug sobra 2 ka milyon nga gagmayng mananagat ug ang ilang pamilya.

Apan, nahimutang na sa malisud nga kahimtang ang atong kadagatan. Nag-anam na ug pagkaminos ang kuhanang isda ug nagpadayon usab ang pagkaguba sa kinaiyanhong bahandi nga nagsuporta niini. Ang pagtukod ug santwaryo sa dagat ma'oy usa ka pamaagi sa pag-amuma sa atong kadagatan aron molambo ang atong pangisdaan.

Namatud-an na sa mga daghang pagduki-duki nga ang santwaryo sa dagat usa ka malampusong pamaagi sa pagpahuli sa maayong kahimtang sa atong kadagatan ug pangisdaan. Kay guidili ang panagatan sulod sa santwaryo, ang mga isda ug ubang linalang sa dagat, mahatagan ug luwas nga lugar aron makapadaghan. Dili usab matugaw ang mga kagasangan o kalusayan nga nagsilbing ilang puluy'anan.

Unsa ang mga benepisyong makuha sa santwaryong dagat?

1. Daku ang tabang sa santwaryo sa pagpadaghan ug balik sa populasyon sa mga isda ug uban pang kinabuhi sa dagat sulod ug gawas sa santwaryo. Segun sa mga siyentipiko, ang dagko nga mga isda makahatag ug mas daghang itlog ug semilya kay sa mga batan-ong isda. Pananglitan, ang mga isda sa bato o *coral reef fishes* sama sa lapu-lapu, maya-maya ug molmol, dili

makapasanay kung wala pa kini sa edad nga 4-6 ka tuig. Kung wala'y santwaryo, dali ra kining mga isda nga madakpan nga wala pa kaabot sa hustong kagulangan.

2. Kay mapanalipdan naman sila, ang mga isda sulod sa santwaryo dali ra modagku ug mosanay. Ug kung abunda na ang mga isda, manggawas ni kini ngadto sa mga lugar nga gitugot ang panagatan ug makatabang usab kini sa pagpadaghan sa kuha sa mga mananagat. Kini ang gitawag nga "spill-over effect".
3. Mapanalipdan and mga puluy'anan sa mga isda sama sa kagasangan, kabakhawan ug kalusayan ug mapabalik and mga naandang himsog nga kahimtang niini.
4. Masanta pinaagi sa santwaryo ang pagkawagtang sa mga namiligrong mga mananap o tanom sa kadagatan. Kung maayo ang pagdumala sa santwaryo, magpadayong buhong sa mga lain-laing kinabuhi ang kadagatan ug makatabang pagpabaskug sa atong gitawag nga "marine biodiversity".

Kanus-a makuha ang mga benepisyong gikan sa santwaryong dagat?

Kung dili matugaw ang santwaryo, sa pipila ka bulan sukad kini matukod, ana-a na'y makitang kausaban. Makita na ang pagdaghan sa mga isda ug paglambo sa mga gasang o lusay nga nahasulod niini.

Apan gi-ingon nga 3 to 4 ka tuig ang gikinahanglan aron hingpit nga mahimong maanindot ang kagasangan, modagko ang mga isda ug mogawas ngadto sa lugar nga mahimo nang pangisdaan.

Tungud kay wala pa kaayo'y benepisyong makuha samtang bag-o pa ang santwaryo, maayong mahatagan ang mga mananagat ug alternatibo o dugang nga panginabuhian. Usa niini ang pagdumala ug *seaweeds* o guso. Mahimong mapahimuslan usab ang lugar isip pangturismo o para sa pagdukiduki.

Maingon nga usa ka madugayong pamuhunan ang pagtukod ug santwaryo. Segun sa mga eksperto moabot 10 ka tuig sukad pagtukod sa *marine sanctuary* usa makuha sa hingpit sa mga mangigisda ang kaayohan gikan niini. Kung himsog ang mga kagasangan, kada tuig, moabot sa 30 ka toneladang isda ang makuha sa mga mananagat kada usa ka kilometro kwadrang kagasangan.

Nganong mas epektibo ang santwaryong dagat kung gidumala kini sa mga lomolupyo o komunidad?

Moagi ug pipila ka lakang o proseso ang pagtukod sa santwaryong dagat. Ang malampuson nga pagdumala niini magsalig sa maayong pagsinabtanay sa lokal nga kagamhanan, mangingisda, lomolupyo ug uban pang nagkadaiyang sektor nga may kalabutan niini. Kinahanglanon nga ang proseso sa pagtukod sa santwaryo moagi ug pagkonsulta ug pagkadasig sa kooperasyon sa katawhan. Kung apil ang komunidad, labi na ang mananagat sa kinatibuk-ang proseso sa pagtukod sa *marine sanctuary*, mas daku ang purohan nga magmalampuson ang pagpanalipud ug pagdumala niini.

Mga kinahanglanong kalihokan sa malampusong pagdumala sa santwaryong dagat:

1. **Pagpangandam sa komunidad ug padayon nga pag-edukar.** Kinahanglang masabtan sa pagagamhanang lokal ug lomolupyo nganong gikinahanglan ang santwaryo ug ang mga tumong niini. Kinahanglan ang pagpasabot, pagkonsulta ug paghimo ug mga desisyon nga apil ang mga mangingisda ug ubang katawhan nga aduna'y kalabutan sa kadagatan.
2. **Pag-usisa sa kahimtang ug pag-mapa sa lugar.** Gi-awhag ang pag-usisa sa napiling lugar aron mahibaw-an ang kahimtang niini. Sugyot sa mga eksperto nga ang mapiling lugar nahimutang pa sa maayo o sa kasagarang kondisyon. Kinahanglan usab nga ma-mapa, malatid ug matiman-an ang mga utlanan sa santwaryo. Kinahanglan klaro ang mga utlanan aron mapatuman ang mga polisiyang guidili ang pagtugaw o pagpangisda sa sulod niini.
3. **Pagmugna ug grupo nga magdumala sa santwaryo ug pagpalig-on niini.** Importante kaayo nga aduna'y grupo o komite nga magsilbing "angkla" sa pagplano ug pagdumala sa santwaryo. Kinahanglan nga hatagan ug autoridad ang grupo sa paghimo sa mga angay nga desisyon ug kalihokan kabahin sa santwaryo ug mahatagan ang grupo ug kahanas ug pagbansay-bansay sa maayong pagpalakaw niini.
4. **Pagpalegal sa santwaryo ug paghimo ug "management plan".** Gipaligdong ba ang santwaryo ug insaktong ordinansa? Gisupportahan ba kini ug regular nga badyet ug mga tinugyanan nga tawo? Kauban niini ang ang pagmugna ug "management plan" nga magsilbing giya sa pagdumala ug pagpasunod sa mga polisiya sa santwaryo. Mahimong i-langkub ang mga polisiya sa usa ka ordinansa nga ma'oy maghatag ug kaligdong niini.
5. **Pagbantay ug pagpatuman sa balaod.** Kinahanglan ang malahutayong pagbantay ug pagpanalipud sa santwaryo gikan sa mga buot mosupak sa balaod niini. Una sa tanan, anaa na ba'y organisado ug hanas nga grupo nga gitugyanan sa responsibilidad sa pagbantay? Nataga-

an ba kini sila ug igo nga kahanas ug pagbansaybansay? Makanunayon ba ang ilang pagbantay ug pagpaniid?

6. **Pagsubay ug pasukitsukit (M&E) sa pag-uswag sa santwaryo.** Kinahanglan nga masubay ang kahimtang sa santwaryo aron makita kung malampuson ba kini segun sa mga tumong niini. Mahinungdanon usab nga ang mga resulta sa pagsubay mapuslan sa mga lomolupyo ug lokal nga opisyaes, liderato ug mga ginsakupapan aron mapauswag ang pagdumala niini.

References & Recommended Reading

- Alcala, A.C. 1988. Effects of protective management of marine reserves on fish abundances and fish yields in the Philippines. *Ambio* 17: 194-199.
- CRMP (Coastal Resource Management Project). 2000. Establishing a Community-Based Marine Sanctuary. Silliman University and the Coastal Resource Management Project of the Department of Environment and Natural Resources. Cebu City. Published electronically at <http://oneocean.org>. 74 p.
- Deguit, E. Community Participation in Coastal Resource Management through the Community Organization Method. Unpublished. Undated.
- Hermes, R. 1998. Establishment, maintenance and monitoring of marine protected areas, A guidebook. Philippine Business for Social Progress, Manila, 63 p.
- Salm, R.V. and J.R. Clark. 1984. Marine and coastal protected areas: A guide for planners and managers. International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, Gland, Switzerland, 302 p.
- Savina, G.C. and A.T. White. 1986. A tale of two islands: Some lessons for marine resource management. *Env. Conserv.* 13 (2): 107-113.
- Unos Vol. 1 No. 3, 15 June 1997.
- Walters, J.S., J. Maragos, S. Siar and A.T. White, 1998. Participatory Coastal Resources Assessment: A handbook for community workers and coastal resource managers. Coastal Resources Management Project, Silliman University and Center of Excellence in Coastal Resources Management, Cebu City, Philippines, 113 p.
- Uychiaoco, A.J., S.J. Green, M.T. dela Cruz, P.A. Gaito, H.O. Arceo, P.M. Aliño, and A.T. White. 2010. Coral Reef Monitoring for Management. UP-MSI, UNDP-GEF-Small Grants Program, Guiuan Development Foundation, Inc., Voluntary Service Overseas, UP Center for Integration and Development Studies, Coastal Resource Management Project, Philippine Environmental Governance Project 2, and Fisheries Resource Management Project. 122 p.
- Wells, S. and A.T. White. 1995. Involving the community. In *Marine protected areas: Principles and techniques for management*. Susan Gubbay (ed.). Chapman and Hall, London, pg 61-84.
- White, A.T. 1988b. The effect of community-managed marine reserves in the Philippines on their associated coral reef fish populations. *Asian Fish. Sci.* 1(2): 27-42.
- White, A.T. 1997. Planning for Integrated coastal management: What are the steps? *Tambuli: A publication for coastal management practitioners*. Coastal Resource Management Project, Cebu City, Philippines. No. 3 pp. 15-19.

Sa tibuok nasud, ang adlaw-adlaw nga paglihok aron matul-id ang mga dautang epekto sa mga ilegal ug dautan nga pagpanagat gipangulohan sa mga ordinaryong lumulopyo, nga mitubag sa tawag ug hagit nga mapanalipdan ug ma-ampingan ang kadagatan. Ang mantalaan nga BANTAY DAGAT maloy usa ka koleksiyon sa mga sugilanon sa unom ka komunidad nga gitabangan sa USAID/BFAR Fisheries Improved for Sustainable Harvest (FISH) Project aron madumala ug maayo ang ilang mga marine sanctuary. Ang mga sugilanon dinhi base sa tinuud nga estorya sa ilang kinabuhi, ang mga panlimbasog nga ilang na-agian ug mga kalampusan nga ilang nakabot. Gisaysay kini sa madulaon'g paagi, ug sila mismo ang nagpasundayag sa ilang kaugalingon kauban ang ubang mga miyembro sa ilang komunidad.

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

The Fisheries Improved for Sustainable Harvest (FISH) Project